

J
E Z I K
in
lovstvo

VSEBINA

- Razprave in članki**
- 51** Igor Saksida
Izhodišča in predlogi za zunanje preverjanjebralne sposobnosti
- 61** Irena Grčar
Pripovedna proza v reviji Vesna
- 71** Vanda Babič
Bukvar 1739 – nastopna izdaja Mateja Karamana in njegovo mesto pri oblikovanju posebnega glagolskega grafičnega sistema v Karamanovih izdajah liturgičnih knjig
- V spomin**
- 89** Viktor Majdič
Boris Urbančič: 1913 – 1998
- Metodične izkušnje**
- 91** Vida Gomivnik Thuma
Preverjanje in ocenjevanje književnega znanja in sposobnosti na maturi ter pri zunanjem preverjanju znanja v osnovni šoli
- Obvestila SDS**
- 97** Zoltan Jan
Vabilo k sodelovanju na zborovanju Slavističnega društva Slovenije

Jezik in slovstvo

Letnik XLIV, številka 3
Ljubljana, december 1998/99

ISSN 0021-6933

<http://www.ff.uni-lj.si/jis>

Časopis izhaja mesečno od oktobra do junija (8 številk)

Izdaja: Slavistično društvo Slovenije

Uredniški odbor: Tomaž Sajovic (glavni in odgovorni urednik), Miha Javornik, Irena Novak - Popov (slovstvena zgodovina), Erika Kržišnik, Alenka Šivic - Dular (jezikoslovje), Boža Krakar - Vogel, Mojca Poznanovič (didaktika jezika in književnosti)

Predsednica časopisnega sveta: Helga Glušič

Tehnični urednik: Samo Bertoncej

Oprema naslovnice: Samo Lapajne

Računalniška priprava: BBert grafika, Resljeva 4, Ljubljana

Tisk: Littera picta d.o.o., Rožna dolina c. IV/32-34, Ljubljana

Naslov uredništva: Jezik in slovstvo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana

Naročila sprejema uredništvo JiS. Letna naročnina je 3000 SIT, cena posamezne številke 550 SIT, cena dvojne številke 750 SIT. Za dijake in študente, ki dobijo revijo pri poverjenikih, je letna naročnina 1500 SIT. Letna naročnina za evropske države je 30 DEM, za neevropske države pa 35 DEM.

Naklada 2000 izvodov.

Revijo gmotno podpirajo Ministrstvo za kulturo RS, Ministrstvo za šolstvo in šport RS, Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS ter Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Po mnenju Ministrstva za informiranje RS, št. 23/187-92, z dne 18. 3. 1992, sodi revija med proizvode informativnega značaja, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa proizvodov.

Igor Saksida

UDK 378.882:028.02:371.26/.27

Pedagoška fakulteta v Ljubljani

Izhodišča in predlogi za zunanje preverjanje bralne sposobnosti¹

»Virus polisemije in destrukcije je nujen. Ni treba poginiti od njega, treba pa ga je sprejeti v naš imunski sistem, da ta ne zakrni.«

Boris Paternu: Odprtost literarnega besedila in njene meje, predavanje na zborovanju slavistov v Murski Soboti, 1. 10. 1998.

»(P)ouk, ki ne izhaja iz potreb učencev in ne upošteva njihovega neposrednega zanimanja, književnost reducira na snov za učenje na pamet in zato pri učencih zatre vsakršno naravno zanimanje za književnost.«

Meta Grosman: Književni pouk med preteklostjo in prihodnostjo, *Sodobna pedagogika*, 1996, 9-10.

»Če na šoli prevladuje 'psihoza' in vsi strašijo otroke, je zanje to grozljivo, iz izkušenj: tako se 'dela' na velikih šolah, da se doseže vsaj nekaj discipline in strahu, na majhnih pa postanemo učenci in učitelji zavezniki.«

Misel iz pripomb in predlogov učiteljev, Skupinsko preverjanje znanja učencev 8. razreda osnovne šole, *ZRSŠŠ*, 1997, st. 24.

O Če bi hoteli napisati slovarček ključnih pojmov, ki se pojavljajo v različnih spisih o zaključnem izpitu oziroma o maturi iz književnosti, potem bržkone ne bi mogli mimo naslednjih besed in zvez: preverjanje razumevanja umetnostnega besedila, eksternost in objektivnost, razpravljalni in interpretativni esej, možnosti merjenja znanja, doživljanja in ustvarjalnosti, kriteriji za vrednotenje učenčevega besedila, razmerje med faktografijo in osebnim odzivom, reprodukcija znanja in besedičenje, selektivnost in diagnostičnost, raznoliki tipi poustvarjalnih besedil, bralna sposobnost² in zmožnost,³ besedilni svet, subjektivni pomen, svoboda pri izbiri besedil, pouk, osredinjen na učenca ipd. Ali drugače — v tehtnih strokovnih razpravah, duhovitih pamfletih, poročilih o izkušnjah iz prakse ter občasnih ostrih časopisnih odzivih (na maturo) se pojavljajo različni problemski sklopi, ki jih je mogoče strniti v naslednja vprašanja:

¹ Besedilo je nastalo na podlagi okrogle mize o zunanjem preverjanju pouka književnosti (v osnovni šoli) v okviru zborovanja slavistov, ki je potekalo v Murski Soboti od 1. do 3. oktobra 1998. Pričujoči članek se povezuje tudi s prispevkom »Relativna objektivnost« kot izhodišče zaključnega preverjanja znanja (1998). *Slovenščina v šoli*, 6, str. 30-33.

² Vprašanje je, če pod temi pojmi vsi, ki sodelujejo v razpravah o problematiki, razumejo iste stvari. Prav različno razumevanje pojma in uporaba pojma »sposobnost« ter njegova povezanost in razmejenost s pojmom »znanje« je bilo, po izkušnjah soavtorja tega članka, neredko vir nesporazumov. Izraz *sposobnost* kot sopomenko za *zmožnost* uporabljamo v tem prispevku v skladu s slovensko književnodidaktično tradicijo (Krakar Vogel, 1991) ter učniškimi besedili (UN, 1998).

³ »Oba izraza štejem za ustreznico angleškega izraza *competence*.« (Grosman, 1998: 6.)

Ali je sedanjo obliko preverjanja mogoče povezovati s predlogi novih učnih načrtov, torej s premiki v specialni didaktiki pouka književnosti?

Kaj so izhodišča za preverjanje bralne sposobnosti?

Kaj je mogoče »meriti« s poustvarjalnimi besedili in kateri tuji vzorci nam, poleg slovenskih izkušenj, lahko pri tem pomagajo?

Ne v opravičilo, pač pa zgolj v pojasnilo velja že uvodoma poudariti, da pri predlogih za spremembe ali popravke sedanjega zunanjega preverjanja znanja ne gre za 'defenestracijo' tistih strokovnih delavcev z različnih institucij, ki so po svojih najboljših močeh več let razvijali postopek priprave in ocenjevanja nalog. Znano je, da v šolstvu ne gre nič po »prekucuško«; tako bodo tudi prenovljeni modeli zunanjega preverjanja slejkoprej morali graditi na pozitivnih izkušnjah obstoječega modela in jih dograjevati v skladu s sodobnimi učniškimi modeli. Tako bo na podlagi sprejetih⁴ načel in usmeritev potrebno na novo opredeliti smisel, vlogo in zasnovo zaključnega preverjanja bralne sposobnosti, ki gotovo ne bo moglo biti zgolj preverjanje »objektivnih dejstev«, pač pa bo moralo preverjati tudi druge ravni kompleksne bralne sposobnosti. Nastajanje takega dopolnjenega modela preverjanja je seveda **proces**, v katerem bosta morali »stroka in praksa« **dialoško** iskati skupne rešitve. Prav tako zastavlja nova zasnova pouka književnosti v osnovni šoli vprašanja vertikalnega programiranja pouka književnosti, torej skladnosti ali vsaj primerljivosti modelov preverjanja po osnovni šoli in na primer na maturi. Vse to povezuje problematika **šolskega eseja** ter njegove vloge v razvijanju bralne sposobnosti; to deloma odprto strokovno področje je tudi osrednja problematika pričujočega prispevka.

1 Ali je sedanjo obliko preverjanja mogoče povezovati s predlogi novih učnih načrtov, torej s premiki v specialni didaktiki pouka književnosti?

1.0 Že bežen pogled na predlog učnega načrta za osnovno šolo (3. triletje) pokaže, da je v središču branje umetnostnega besedila, ostala besedila pa so dopolnitev literarnoestetskega doživetja. Prav zato je na prvem mestu pri vsebinski zasnovi literarnorecepcijski vidik (literarni interesi učencev), temu pa sledita literarnoteoretični (zvrstno-tematski) in literarnozgodovinski vidik. Literarni interesi narekujejo upoštevanje umetniške in trivialne, mladinske in nemladinske, motivno, tematsko in zvrstno raznolike književnosti. Posamezna obdobja so predstavljena že na začetku triletja s tematskim sklopom, v zaključnem letu pa dobijo učenci že tudi literarnozgodovinski pregled. Besedila seveda nikakor niso predpisana: »Učitelj samostojno izbira besedila iz predlaganega seznama, tako da ob kanonskih besedilih upošteva literarne interese otrok, pokrajinsko zastopanost avtorjev ter lastno vrednotenje književnosti.« (UN, 1998: 95.) Ker sta v samo zasnovo predloga učnega načrta vgrajena subjektivni izbor besedil, spodbujanje ubeseditve prvotnega literarnoestetskega doživetja, pisno ustvarjanje in poustvarjanje besedil ter poglobljena interpretacija izbranih del, ni nič nenavadnega, da predvideva predlog »(p)reverjanje bralnih sposobnosti (...) o neposrednem stiku z neznanim besedilom« (prav tam). Usmerjanje pouka k besedilu (besedilo kot izhodišče in cilj), ustvarjalnost in subjektivnost branja — vse to so načela, ki naj bi vodila tako skupno branje književnosti kot končno preverjanje bralne sposobnosti.

1.1 *Kako pa je na poosnovnošolski stopnji?* Kaj so ali naj bi bile značilnosti šolskega eseja v srednji šoli? Zdi se, da se z ustvarjalnostjo in osebno noto povezuje že sam pojem eseja, kakor v svojem pregledu zgodovine esejistike zapiše D. Poniž (1993: 5): »Temeljni izhodiščni položaj pisca eseja pa je skrit v jasno prisotni (čeprav ne vedno jasno izraženi) nameri, da se pisec do *predmeta eseja* vede na izrazito osebni način.« Prav zaradi široke razgledanosti, osebnega pogleda, polemičnosti — vse to zahteva esej od pisca — D. Poniž podvomi v smiselnost pisanja eseja v srednji šoli in v

⁴ Strokovni svet Republike Slovenije za splošno izobraževanje je učni načrt za slovenščino v osnovni šoli sprejel na seji 29. 10. 1998.

višjih razredih osnovne šole. Dvom je upravičen in utemeljen, če ob pojmu esej mislimo na 'pravi' esej, na primer polliterarno besedilo; seveda pa nihče, ki v učni program napiše, da učenci pišejo eseje, nima pred očmi vzorcev Montaigna, Vidmarja, Rožanca, Štiha ali Debeljaka. Šolski esej nikakor ne seže do te globine, ostaja pa esej prav zato, ker poleg poznavanja gradiva vključuje mladostnikov osebni pogled na gradivo⁵ — ob Prešernovem ciklu »moramo od dijakov pričakovati (jih usmeriti) v osebne sodbe in poglede na Sonete nesreče« (prav tam: 10). Avtor prispevka se zaveda tudi cilja take dejavnosti: »Na ta način ne spodbujamo samo kritično in samostojno mišljenje, na ta način tudi odpiramo prostor, v katerem se samosvoja in kritična mišljenja srečujejo na kritičen način.« (Prav tam.) S tem se avtor približa stališčem o dialoški, bralčevi soudeležbi pri vzpostavljanju besedilnega sveta ter relevantnosti besedila za bralca. Tovrstno privzganje kritičnosti pa lahko pripelje tudi do popolne poljubnosti; pod pojmom »osebno mnenje« se v tem primeru skrivata ali neznanje ali nekoherentno ponavljanje obič trditev.

Zdi se torej, da šolski esej kot odprto, osebno zavzeto razmišljanje o kakem književnem problemu lahko zaide na dve stranpoti: v 'varno', 'objektivno' ponavljanje literarnih dejstev in v povsem poljubno nizanje domislic na temo. Oba odklona opredeljuje tudi N. Barbarič (1993: 31) — »prvi je lahko umna, a pusta reprodukcija količinsko velike snovi, drugi čvek brez poznavanja literarnih pojavov«. Ob tem predlaga nekaj možnosti za pripravo na pisanje eseja (vodena vprašanja, komentar, dnevnik branja), zapiše pa tudi uporaben pregled tujih napotkov, praktičnih navodil za pisanje eseja o literaturi. Izogibanje poljubnosti in zagotavljanje primerljivosti rezultatov je vidno v izhodiščih publikacije *Književnost na maturi*. B. Krakar Vogel (1994) piše o predpisani snovi za književni pouk in njeno nujnost utemeljuje s tem, da »eksterno preverjanje zahteva pri vseh predmetih točno dogovorjene vsebine, na katere se bodo navezovala maturitetna vprašanja« (prav tam: 8), zato »se v enem delu književnega pouka 'svoboda izbire' pri tako zamišljeni maturi pač ne more upoštevati.«⁶ Tudi v tem primeru bi veljalo slediti konceptu t. i. »relativne izbirnosti«:⁷ seznam del naj bi ponujal le okvir, znotraj katerega bi učitelj izbiral svobodno, vprašanja za zunanje preverjanje pa naj bi bila pripravljena tako, da ne bi spraševala po čisto konkretnih besedilih, pač pa bi bila bolj splošna in bi kot taka 'pokrila' celoten sklop. Druga avtoričina trditev je povezana z nujnostjo navodil: »Pred pisanjem pa naj bi učenci hkrati z naslovom esejske naloge dobili konkretna navodila oziroma oporne točke, ki bi jim pomagale, da se osredotočijo na bistvo obravnavanega problema.« (Prav tam: 29.) Ob tem je zapisano, da se tovrstna navodila pojavljajo tudi v drugih sistemih zunanega preverjanja ter da se zoper taka navodila pojavljajo ugovori, češ da onemogočajo ustvarjalnost. Potrditev ugotovitve, da se zdijo taka navodila praktikom problematična, najdemo v odzivu profesorjev Gimnazije Jurija Vege⁸ (Idrija) ter v pripombah profesorjev k navodilom za interpretativni esej iz l. 1997.⁹ Povsem se je mogoče strinjati s stališčem, da navodila »usmerjajo učence k temeljnemu problemu, jim dajejo oporo za razmišljanje, jih odvračajo od praznega besedičenja« (prav tam: 34) — v tem smislu so navodila dobrodošla. Težave

⁵ »Gre torej za besedilo, ki vsebuje subjektivno doživljaljske in objektivno analitične sestavine, pa naj gre za bolj literarnega, bolj znanstvenega, kritičnega ali za še drugačen (zakaj ne šolski?) esej.« (Krakar Vogel, 1994: 27.)

⁶ S tem se znova načelnja vprašanje zaprtega in odprtega kurikula. Tudi v modelu pouka književnosti, ki vodi v zunanje preverjanje, je izbirnost mogoča. Predpisani seznam besedil za mednarodno maturo ponuja vsebinske sklope, med katerimi učitelj po lastni presoji izbere tri in jih poglobljeno obravnava. Poleg tega ima na voljo še čisto poseben sklop, ki ga izbere sam in ga zunanji ocenjevalec ne preverja.

⁷ Besedna zveza izhaja iz pojmovanja »relativne objektivnosti« ocenjevanja: »Objektivnost pri ocenjevanju celovitega samostojnega besedila, ki je sinteza znanja in različnih duševnih dejavnosti posameznika, je drugačna kot objektivnost pri ocenjevanju matematičnih nalog. Če bi pri ocenjevanju le-teh lahko govorili o absolutni objektivnosti, gre pri ocenjevanju besedi esejskega tipa za t. i. relativno objektivnost, ki mora upoštevati nujno prisotnost subjektivnih sestavin. Te so namreč legitimna posledica večplastne narave besedne umetnosti, recepcije njenega razlagalca, pa ocenjevalčevega razumevanja konkretnih literarnih del in njegovega sprejemanja ali odklanjanja kandidatovega subjektivno-objektivnega pisanja o njih.« (B. Krakar Vogel, 1994: 35.)

⁸ »(N)avodila so bila takšna, da so bila po eni strani učencem v pomoč, po drugi pa so jih preveč utesnjevala; to se je vidno pokazalo v večini nalog pri kompoziciji sestavka.« (V. Barbarič, 1994: 57.)

⁹ »Navodila bi morala biti krajša, jasna, usmerjena k interpretaciji, ne k faktografiji. Taka bi omogočala bolj subjektiven pristop kandidata, eseji pa bi bili manj podobni kontrolni nalogi.« (Rokopis pisma RPK, 21. 4. 1997.)

pa se pojavijo, ko postanejo tovrstna navodila *prepodrobna in že sama po sebi predvidevajo kandidatov odgovor na vprašanje*. Tuja navodila (Barbarič, 1993: 39-46) kažejo bolj na to, da gre za usmerjanje učencev v **pridobivanje sposobnosti pisanja nalog esejskega tipa** (izbor teme, pristop k temi, tezni stavki, ogrodje eseja) oziroma **globalno strukturo** pisnega izdelka (francoska matura: razporeditev dela po urah, organizacija dela, razporeditev in obseg delov eseja). Med navedenimi priporočili torej nikjer **ni zaslediti podrobnih vsebinskih napotkov**, takih, kot jih vsebuje izpitna pola (maj 1998). Napotki tako ob razpravljalnem kot ob interpretativnem eseju zahtevajo predvsem obnavljanje vsebinskih prvin obravnavanih del; ob interpretativnem eseju med navodili ni sledu o osebnem odzivu dijaka na tako aktualno besedilo, kot je Cankarjeva drama *Za narodov blagor*. Taka navodila precej omejujejo možnost subjektivne **izbire vidika, teme**, saj tako rekoč povsem določijo, celo vsilijo zgradbo in vsebino eseja. Hkrati tako podrobna navodila zlahka privedejo do uniformnosti in brezosebosti eseja, ki se spreminja v nalogo objektivnega tipa. **Ne gre torej za vprašanje, navodila da ali ne, pač pa, kakšna so ali naj bi bila navodila, kako podrobni in omejujoči napotki**. Tuja navodila so s tem v zvezi veliko bolj splošna, kandidatu dovoljujejo subjektivni pristop tako k besedilu kot k problemu. Mednarodna matura v izpini poli na višji ravni ob neznanem besedilu sploh ne ponuja nikakršnih dodatnih navodil ali nalog za usmerjanje dijaka, pač pa vse to vgrajuje v vsebinsko nevezane ocenjevalne deskriptorje. Na nižji ravni navodila so, vendar kandidata ne smejo omejevati in tudi ne smejo biti prepodrobna. Tako na višji kot na nižji ravni pa *razpravljalni esej v okviru mednarodne mature nima nikakršnih opornih točk ali vprašanj*, pač pa prepušča kandidatu, da v okvirih svoje »sposobnost(i) literarnega raziskovanja« (Krakar Vogel, 1994: 22) pojasni izbrani naslov oziroma vidik tematskega sklopa.

Šolski esej, njegov smisel, zgradba in osebna nota so potemtakem tesno povezani z izhodišči in merili za sestavljanje esejskih naslovov ter navodil. Za nadaljnje razmišljanje o slovenskem eksternem preverjanju se zdi smiselno posvetiti več pozornosti predvsem izboru **naslovov oz. tem** esejev. Sestavljanje esejskih naslovov in izbor besedil se, prav tako kot sam esej, giblje med dvema skrajnostma: med predvidljivostjo odgovorov (podrobna vsebinska vprašanja) in poljubnostjo odziva, ki se lahko (ni pa nujno), sprevrže v besedičenje. Pri zastavitvi naslova tem ter pri izboru besedil je, sodeč po izkušnjah priprave vprašanj za mednarodno matura, potrebno upoštevati več **meril**. Naslov naj bi bil:

- zastavljen tako, da bi nanj lahko odgovorili dijaki na podlagi branja in študija izbranih besedil iz tematskega sklopa, torej odprt za različna dela;
- aktualen, vznemirljiv, nagovoren, povezan z dijakovim *tukaj in zdaj*;
- jasen in nedvoumen, a ne preozek;
- povezan z leposlovjem, ne pa na primer s splošno problematiko, a tudi ne le z literarno vedo.

Ob tem pa se kaže še ena možnost za zagotavljanje 'vznemirljivosti' pisanja maturitetne naloge, in sicer **pluralnost besedilnih vzorcev**. Kazalo bi pretehtati in strokovno utemeljiti možnosti prenosa in prilagoditve tujih vzorcev¹⁰ v naš prostor, ob tem pa upoštevati predloge domačih strokovnjakov. Med tujimi predlogi, npr. v okviru mednarodne mature pri drugi nalogi iz svetovne književnosti, najdemo raznolike možnosti za preverjanje znanja in ustvarjalnosti učencev. Tu so analiza odlomkov, pastiš (»posnemanje ali ponovno ustvarjenje že objavljenega dela« (Čokl, Sajko, 1995: 41)), monologi, dnevnik likov, fiktivni intervju z avtorjem, nadaljevanje dela, nov zaključek drame ipd.; seveda je ob tem nujna utemeljitev ustvarjalnega pristopa. V to smer razmišljata tudi Z. Božič (1994) in M. Jesenšek (1998); prvi v prikazu priprave na razpravljalni esej prikazuje možnosti »(u)trjevanja z ustvarjalnim pisanjem«, ki ga opredeli kot igro vlog, »ko damo učencem za domačo nalogo oblikovanje proznega ali dramskega besedila, v katerem ustvarjalno preoblikujejo del dogajanja v literarnem delu, bodisi s spreminjanjem zgodbe, junakov, dialoga, itd. bodisi z aktualizacijo, in tako izrazijo samega sebe in razvijejo svoja literarna nagnjenja in sposobnosti«

¹⁰ »Seveda izkušenj ne gre presajati v celoti, pač pa je treba vsako podrobno premisliti in tisto, kar se obnese, postopoma uvesti k nam.« (Čokl, Sajko, 1995: 5.)

(Božič, 1994: 51). M. Jesenšek (1998: 8) predlaga še eno možnost, in sicer pisanje podlistka kot »živahnjš(e), primerjenjš(e) in prijaznejš(e) oblike« od esaja.

Ali torej res ne bi bilo mogoče — po predhodni tehtni in za različna mnenja odprti debati — sestaviti maturitetne pole tako, da bi dijak izbiral med različnimi možnostmi, na primer vsaj med ustvarjalnim odzivom na znano besedilo, z navodili nezamejeno interpretacijo neznanega besedila, aktualnim razpravljalnim esejem, v katerem bi pokazal svojo literarnovedno in kulturnozgodovinsko razgledanost?

2 Kaj so izhodišča za preverjanje bralne sposobnosti?

2.0 Ali je glede na današnje stanje v naši literarni vedi, ob njeni sodobni pluralnosti metod, mogoče najti izhodišča za tak pouk književnosti in tako zunanje preverjanje, ki bosta upoštevala dialoškost branja, a ne bosta zapadla v poljubnost impresionistične interpretacije? Ki bosta upoštevala ustvarjalnost, a hkrati ustvarjalne odzive postavila v kontekst dejstev in znanja? Ki se bosta izogibala absolutnim zahtevam po objektivnosti in se ukvarjala s književnostjo kot posebno govorico, ne pa kot z nizom dejstev?

2.1 Književno besedilo je najprej in predvsem besedilo, polje pogovora med bralcem in »verigo označevalcev«. Temelj pouka književnosti je torej **dialoškost**,¹¹ ki ne velja le za metode, pač pa predvsem za tvorjenje besedila ter za vrednotenje bralne sposobnosti. Polje pogovora je odprto, nedorečeno, svobodno, igrivo, saj vanj vnašata svoje miselne koncepte tako književnost (avtor) kot bralec (medbesedilnost, zunajliterarna izkušnost). Tudi »rezultat« pogovora je »odprt« — dá pa se predvideti ravni dialoga z besedilom oziroma (različne) bralne strategije, ki omogočajo primerjanje odzivov različnih bralcev.¹² Z umetnostnim besedilom se povezujejo naslednje bralne strategije, ki vzpostavljajo konsistentnost literarnega besedila (prim. Nodelman, 1996):

- konkretizacija besedilnih slik,
- literarne osebe in motivacija (razlikovanje ploskih in zaokroženih literarnih oseb),
- zgodba (razvijanje zgodbe na podlagi pričakovanj in popravkov),
- tema (ta je za nekatere interprete najpomembnejša: morala zgodbe, parabolčnost itn., toda besedila ni mogoče strniti le na tematski povzetek),
- zgradba (povezava besed, podob in idej) ter
- perspektiva in fokalizacija (pripovedovanje o dogodku in videnje dogodka skozi oči kake osebe).

K tem šestim členom je mogoče dodati tudi nekatere druge sestavine literarnega besedila, na primer snov in vprašanja mimetičnosti, razpoloženje, motive, slogovne konstante in inovacijo, medbesedilnost; toda slejkoprej so prav te strategije tista oporna točka, na kateri temeljijo kriteriji za razvijanje in preverjanje bralne sposobnosti.

2.2 Redukcija pouka književnosti zgolj ali predvsem na »zunanje«, tj. na ideološke, spoznavne (literarnovedne)¹³ ali jezikovnostilne¹⁴ vidike je redukcija dialoškosti in je v nasprotju s temeljnim

¹¹ O dialoškosti piše v knjigi *Užitki mladinske književnosti* P. Nodelman (1996); kot osrednje ugodje opredeljuje užitek ob dialogu, pogovoru, delitvi doživetja ob knjigi. V tem smislu opozarja tudi na pomen bralčevega odziva na besedilo, in to (!) celo v okviru univerzitetnega poučevanja književnosti. Problemizira tudi apriorno sprejemanje »mnenj profesorjev« ter tudi ob branju »eksperta« opozarja na subjektivno pogojenost take konkretizacije besedila.

¹² Zdi se, da prav različna razvitost bralnih strategij, ne pa podatkovne obveščenosti o književnosti, omogoča, »utemeljuje« pouk književnosti kot aktivnost, kot vajo v branju.

¹³ M. Grosman v svojih člankih (1996, 1997a, 1997b, 1998) piše tudi o problemu utemeljevanja pouka književnosti na apriornih zahtevah stroke.

¹⁴ Prim. tezo, »da je jezik samo zunajliterarno gradivo za nastanek literarnega dela tako kot druge plasti objektivne realnosti in da se znotraj besedne umetnine spremeni v nekaj bistveno drugega, kar ni več lingvistična, ampak izrazito literarno-etetska realnost« (Kos, 1981: 19).

ciljem pouka književnosti, tj. s **spodobnostjo razvijanja literarnoestetske komunikacije**. S tem je povezano tudi **pridobivanje recepcijske sposobnosti**, tj. razvijanje eidetske sposobnosti, sposobnosti videnja relevantnega problema v besedilu (identifikacija), zaznavanje pripovedne strukture, zaznavanje osebe in motivacije, zaznavanje osnovnega razpoloženja, interes za avtorjevo videnje problemske situacije, sposobnost vstopanja v svet domišljije, sposobnost zaznavanja motivov in tem, poznavanje forme in tradicije (Kordigel, 1995/96). Razvijanje literarnoestetske komunikacije je vzpostavljanje pogojev, v katerih bralec »prepozna« relevantnost literarnega besedila za svoje obzorje pričakovanj. Literarnovedno znanje je v razumevanju besedila sicer **pomembna sestavina, ne pa glavni cilj** pouka književnosti. *Mladi bralci vedo, kaj je balada, zato da še globlje dojamajo (inovativno baladnost) Povodnega moža, ne berejo Povodnega moža zato, da bi se naučili, kaj je balada.*

2.3 Ob ustvarjalnosti je potrebno upoštevati tudi **verjetnost** branja. Ker je branje subjektivno zapolnjevanje nedoločnostnih mest v besedilu, je potrebno »prostor kreativnosti« branja ohranjati. Če naj bi bila literarnovedna interpretacija karseda »objektivna«, naj bi šolska interpretacija težila k inovativnemu, a še vedno verjetnemu zapolnjevanju nedoločnostnih mest. Povsem subjektivno, na besedilo nevezano zapolnjevanje bi namreč šolsko interpretacijo spremenilo v uro literarne delavnice; ta je sicer dobrodošla, a ne edina sestavina pouka književnosti.

2.4 V tesni zvezi z dialoškostjo je tudi **načrtovanje** pouka in preverjanja. Danes se zdi (za osnovno šolo) smiselno predvsem **tematsko** programiranje pouka književnosti, ki je morebiti najbližje mlademu blalcu (posameznik kot junak, soljudje (socialna tematika), ljubezen, uporništvu, ustvarjalnost, protest, tabu teme ipd.). Tuji modeli predlagajo še **žanrsko** programiranje (poezija, proza, kratka zgodba, esej ipd.). Slehrno načrtovanje pouka književnosti naj bi se izogibalo predvsem natančnemu predpisovanju velikega števila obveznih besedil. Ponujalo naj bi le okvir, znotraj katerega učitelj izbira glede na literarne interese svojih mladih bralcev in seveda tudi svoje literarne interese.

Tudi preverjanje znanja naj bo karseda 'ustvarjalno'; bralec naj bi imel možnost pokazati svojo ustvarjalnost, osebni angažma, svoj pogled, ne pa le poznavanje literarnovednih dejstev. V tem smislu je kot možnost preverjanja bralne sposobnosti na voljo več različnih oblik: preverjanje bralne sposobnosti ob neznanem besedilu, nagovorni razpravljalni esej, ki literaturo povezuje s posameznikovo realnostjo, nadaljevanje in preoblikovanje besedila, pastiš, pretvorba enega žanra v drugega, parodija in travestija. To so seveda zgolj oblike — mladi bralci, učitelji in ocenjevalci morajo natančno vedeti, **katere prvine bralne sposobnosti oziroma katere literarne strategije se preverjajo**. Privid objektivnosti, ki ga dobimo s predpisovanjem obveznih del in literarnovednih kategorij, zamegli dejstvo, da se ob takem načinu preveč zoži polje svobode in dialoškosti. Nevarnost je seveda, da se dialoški pouk književnosti sprevrže v čisto impresionistično interpretacijo ali »divjo ustvarjalnost«; toda nasprotje med »razumom« in intuicijo, med svobodo in določenostjo branja je vir paradoksalnega položaja učitelja književnosti. Ta ve več, pa ne sme vsiljevati razumevanja, ker sicer besedilo ni več »učencevo«, hkrati pa ve tudi, da je učencu z neobveščeno zaprta marsikatera pot v pomensko »prostornino« besedila. Obnaša se torej kot »enakopravno-neenakopravni« sogovornik, tudi njegovo branje je le eno od branj, je — kljub znanju — le osebno branje. Dialoškost velja tudi za srečanje učiteljeve in učenceve interpretacije. To velja seveda tudi za literarno vedo, ki svojih 'objektivnih' spoznanj ne zmore prenašati, 'cepiti' na sodobnega mladega bralca. Modele branja lahko zgolj ponuja, a ob tem opozarja za zmuzljivost literarnega besedila; s tem se odreče zapeljivemu predpisovanju izbora in poučevanja, ki ga namenja učiteljem književnosti.

3 Kaj je mogoče »meriti« s poustvarjalnimi besedili in kateri tuji vzorci nam, poleg slovenskih izkušenj, lahko pri tem pomagajo?

3.0 Navedena izhodišča za preverjanje bralne sposobnosti je potrebno povezati s kategorijami in deskriptorji za vrednotenje pisnih izdelkov dijakov. Tudi te kategorije naj bi bile **splošne, nevezane na konkretna dejstva ali opredelitve** (torej »pokaže literarnozgodovinsko in literarnoteoretično znanje«, ne pa »v besedilu prepozna značilnosti realizma«).

3.1 V publikaciji *Esej in šolski esej* je M. Štrancar (1993) na podlagi Bloomove taksonomije ciljev ter literarnovednih spoznanj predstavil več kategorij za vrednotenje esejev; z njimi se preverja sposobnosti analize, sinteze, razumevanja, znanja, uporabe in vrednotenja. Štrancarjevo besedilo vključuje tudi *prvine za ovrednotenje šolskega eseja* (prav tam: 61-73). Ti opredeljujejo učenčevo

- znanje (poznavanje avtorjev in medbesedilnost),
- obvladovanje zgradbe eseja (naslov, synopsis, jedro, navezovalni načini, navedki, zaključek, slog, oblika),
- lastno odzivanje na problem (ustvarjalnost, osebni pogledi).

Zdi se, da v prispevku prevladujejo deskriptorji, ki so povezani z esejem kot žanrom, tj. predvsem z njegovo notranjo zgradbo (»disciplina« esejskega pisanja). Posebno razvrstitev, ki kaže na kriterije za razvrščanje izdelkov, prinaša tudi besedilo N. Barbarič, objavljeno v isti publikaciji. Avtorica razvršča besedila na »verne reprodukcije« (I.), *dokazovanje razumevanja snovi* (II. — reprodukcije s parafrazo, doživljajski spis, aktualizacija in polemika), *osnovni problemski pristop k besedilu* (III. — analiza posameznih elementov, osebni dnevnik branja), *ustrezni eseji* (IV.). Njeno razvrstitev se dá povezati z različnimi odzivi na izbrano temo, tj. tako s povsem subjektivnimi doživljajskimi spisi kot z ustrezno kombinacijo osebnega pogleda in analiz literarnih besedil. Že na podlagi teh dveh vzorcev je očitno, da deskriptorji ne morejo biti enoravninski, ne smejo torej vrednotiti le literarnega znanja ali le ustvarjalnosti. *Deskriptorji mednarodne mature* so v tem smislu raznoliki. Pri vrednotenju razpravljalnega in interpretativnega eseja so kriteriji oziroma deskriptorji:

- razumevanje snovi (npr. razumevanje neznanega besedila),
- kakovost idej (odziv na besedilo: pestrost, natančnost, izvirnost mišljenja ipd.),
- predstavitev (npr. obvladovanje besedilnega vzorca razlage),
- pravilna uporaba jezika.

Kriteriji esejev na teme iz svetovne književnosti se osredotočajo na tri ravni: izbor naloge in zanimivost idej, znanje in razumevanje, predstavitev.

3.2 Koliko naj bo kriterijev za preverjanje znanja? Kaj vse naj vključuje? Odgovore in poglede na to je mogoče oblikovati na podlagi upoštevanja okoliščin, v katerih poteka zaključno esejsko sporočanje. Temeljni členi te posebne sporočanje so:

Odnos med esejem in vsebino neznanega besedila (interpretativni esej) oziroma književnim problemom (razpravljalni esej) vzpostavlja kriterij **razumevanje** (besedila, vidika), ki se mu pridružuje kriterij **uporabe književnega znanja** (iz povezave med esejem in pridobljenim literarnovednim znanjem). Odnos med esejem in besedilnim tipom dá kriterij, ki je povezan z **zgradbo in jezikovno pravilnostjo**. Razmerje med esejem in piscem izoblikuje kriterij **ustvarjalnosti in osebnega odziva**, medtem ko izhaja **prepričljivost in nagovornost** iz dejstva, da esej bere ocenjevalec. Od izvedbe in natančnejše diskusije sta odvisna povezanost posameznih kriterijev in razmerja med njimi.

3.3 Na prvi pogled se kažejo **štirje stebri preverjanja**, ki jih je glede na aktualne razprave v načrtovanju pouka književnosti smiselno povezati s **kriteriji za vrednotenje razlagalnega spisa (ob neznanem besedilu)**.¹⁵ Bržkone so ti stebri/kriteriji skupni za preverjanje bralne sposobnosti ob zaključku osnovne in srednje šole, različni so le razvitost bralne sposobnosti ter obseg in globina znanja, ki se povezujejo z deskriptorji. Tovrstna povezanost ocenjevalnih meril je pomembna tudi glede na zahtevo po upoštevanju povezanosti osnovnošolskega in srednješolskega pouka književnosti (Rosandić, 1988; Barbarič, 1993).

1. Razumevanje

Dijak(inja)/učenec, učenka:

- 1: ni napisal(a) eseja, ni razumel(a) besedila, je le prepisal(a) nekaj povedi iz besedila;
- 2: je pokazal(a) le sposobnost parafraziranja besedila; besedilo je le obnovil(a), in še to površno;
- 3: je povzel(a) vsebino besedila, posameznih prvin še ni povezal(a);
- 4: je povzel(a) in povezal(a) vsebino besedila, zaznal(a) in deloma razložil(a) je tudi uporabo in učinke posameznih slogovnih prvin;
- 5: je povzel(a) in povezal(a) vsebino besedila, razumel(a) je posredna sporočila ter razložila vse bistvene slogovne prvine.

2. Uporaba književnega znanja

Dijak(inja)/učenec, učenka:

- 1: besedila ni povezal(a) z literarnovednimi pojmi, napisal(a) je »doživljajski« spis na literarno temo;
- 2: besedilo je zvrstno-vrstno označila, pri pretežno doživljajskem odzivu je uporabljal(a) temeljne literarnovedne pojme;
- 3: je prepoznal(a) zvrst in vrsto besedila ter ob besedilu opisal(a) njune značilnosti, označil(a) besedilo glede na čas nastanka oziroma avtorja, zaznal(a) je tudi druge sestavine besedila (književna oseba, zvočnost pesniškega jezika, besede s prenesenim pomenom, zunanja zgradba, tema); književno znanje je mestoma dopolnil(a) z znanjem iz zgodovine, zemljepisa, mitologije ipd.;
- 4: je prepoznal(a) zvrst in vrsto besedila ter ob besedilu opisal(a) njune značilnosti, označil(a) besedilo glede na čas nastanka, literarno obdobje oziroma avtorja, zaznal(a) je tudi druge

¹⁵ Interpretacija neznanega besedila naj bila temelj preverjanja bralne sposobnosti (na koncu osnovne šole). Tej se lahko pridruži še en spis oziroma krajsi sestavek, ki se na besedilo navezuje. Možnosti »drugega spisa« so raznolike: tematski spis na podlagi dela besedila, primerjava besedil, poustvarjalno besedilo z utemeljitvijo, literarnovedna predstavitev avtorja ipd. Natančnejša navodila za ta del preverjanja bi bilo potrebno skrbno izdelati in jih prilagoditi sposobnostim učencev.

sestavine besedila (književna oseba, perspektiva, ritem in sporočilnost, zvočnost pesniškega jezika, tvorjenke, besede s prenesenim pomenom, zunanja in notranja zgradba, pripovedovalec, slogovni postopek, tema); književno znanje je dopolnil(a) z znanjem iz zgodovine, zemljepisa, mitologije ipd.;

- 5: je prepoznal(a) vrst in vrsto besedila ter ob besedilu opisal(a) njune značilnosti, označil(a) besedilo glede na čas nastanka, literarno obdobje oziroma avtorja, zaznal(a) je tudi druge sestavine besedila (književna oseba kot tip, primerjava perspektiv, ritem, verz, rima in sporočilnost, zvočnost pesniškega jezika, tvorjenke, besede s prenesenim pomenom, simbolika, zunanja zgradba, analitična in sintetična zgradba, pripovedovalec, slogovni postopek, jezikovna zvrstnost, tema); književno znanje je dopolnil(a) z znanjem iz zgodovine, zemljepisa, mitologije, pa tudi z drugih področij (umetnostno, družboslovno).

3. Zgradba spisa in jezikovna pravilnost

Dijak(inja)/učenec, učenka:

- 1: spisa ni členil(a), pokazal(a) je hude, ponavljajoče se jezikovne primanjkljaje, spisa ni napisal(a) urejeno;
- 2: spisa še ni členil(a), čeprav je že oblikoval(a) nekaj uvodnih in sklepnih misli, spis je le občasno napisal(a) urejeno, sicer pa je pretežno nizal(a) misli v spis z večjimi pravopisnimi, oblikoslovnimi in skladenskimi napakami;
- 3: je spis členil(a) na uvod, jedro in zaključek, misli je izrazil(a) jasno, a še ne v celoti sistematično (na primer z opaznimi nesorazmerji med deli eseja); napisal(a) je spis z nekaj pravopisnimi napakami;
- 4: je spis, v katerem se pravopisne napake pojavijo le izjemoma, primerno razčlenil(a), in sicer na uvod, jedro in zaključek ter odstavčno, misli je izrazil(a) jasno in sistematično;
- 5: je spis, v katerem praviloma ni pravopisnih napak, primerno razčlenila, in sicer na uvod, jedro in zaključek ter odstavčno, uporabljal(a) je tudi opombe in navedke, misli je izrazil(a) jasno in sistematično.

4. Odziv, prepričljivost in vrednotenje besedila

Dijak(inja)/učenec, učenka:

- 1: ni pokazal(a) odziva na besedilo;
- 2: je le občasno pokazal(a) lasten odziv na besedilo, in to predvsem z neprepričljivimi samoumevnimi sodbami;
- 3: je pokazal(a) lasten odziv na besedilo, ki je le deloma prepričljiv in izviren, saj temelji na presplošnih sodbah in je predvsem ponavljanje že znanih stališč;
- 4: je pokazal(a) prepričljivo, živo in izvirno lastno vrednotenje glavnih prvin besedila, besedilo je komentiral(a) glede na lastno izkušnost, s svojimi pogledi je skušal(a) prepričati bralca;
- 5: je pokazal(a) zelo prepričljivo, živo in izvirno lastno vrednotenje glavnih prvin besedila in podrobnosti, besedilo je komentiral(a) glede na lastno izkušnost, medbesedilnost (književnost, vizualne umetnosti, mediji) in aktualnost, s svojimi pogledi je bralca prepričal(a).

Navedeni štirje kriteriji s petimi ravnmi deskriptorjev niso ocene, pač pa stopnje oziroma točke. Jasno je, da lahko isti spis doseže različne ravni, tj. na primer 4 pri kriteriju *razumevanje* in 2 pri kriteriju *odziv, prepričljivost in vrednotenje besedila*; končni seštevek točk se nato pretvori v oceno.

3.4 Tako nekako bi bilo mogoče oblikovati osnutke kriterijev za preverjanje bralne sposobnosti ob interpretativnem eseju. Isti kriteriji, z manjšimi prilagoditvami, bi lahko nastali tudi za vrednotenje razpravljalnega ali poustvarjalnega spisa, podlistka, parodije, intervjuja, dela režijske knjige (ob dramatiki), pa za dramatizacije in poskuse polemike. Literarna obzorja so neskončna — in prav take so možnosti (po)govora o njih.

Misel za konec? »Ponavljam: učenci imajo veliko povedati, le (ustrezne) možnosti jim ne damo (dovolj).« (Štrancar, 1993: 53.)

4 Literatura

- N. Barbarič (1993). Poročilo o analizi poskusnega maturitetnega esaja četrtošolcev. V: Književnost na maturi. Ljubljana: ZRSŠ.
- Z. Božič (1994). Celovita šolska interpretacija kot priprava na razpravljalni esej. V: Priprava na razpravljalni esej v drugem letniku srednje šole. Ljubljana: ZRSŠ.
- S. Čokl, M. Sajko (1995). Slovenščina v programu mednarodne mature. Ljubljana: MŠŠ, Urad za šolstvo.
- M. Grosman (1996). Književni pouk med preteklostjo in prihodnostjo. Sodobna pedagogika, 9-10.
- M. Grosman (1997a). Branje kot dejavna jezikovna raba. V: Pouk branja z vidika prenove. Ljubljana: ZRSŠ.
- M. Grosman (1997b). Sestavine književnega pouka, ki zavirajo razvoj bralne sposobnosti. V: Pouk branja z vidika prenove. Ljubljana: ZRSŠ.
- M. Grosman (1998). Predgovor. Vprašanja o pouku književnosti. V: Jezikovne zmožnosti za maturo iz angleščine. Ljubljana: ZRSŠ.
- M. Jesenšek (1998). Muhasto pismo in Kersnikov podlistek proti maturi in eseju. Slovenščina v šoli, III, 2.
- M. Kordigel (1995/96). O oblikovanju kurikula namesto učnega načrta za šolsko srečevanje s književnostjo ali problem literarnega scientizma. Jezik in slovstvo, XLI, 1-2.
- J. Kos (1981). Morfologija literarnega dela. (Literarni leksikon, 15). Ljubljana: DZS.
- B. Krakar Vogel (1994). Preverjanje znanja in sposobnosti pri pouku književnosti. V: Književnost na maturi. Ljubljana: ZRSŠ.
- P. Nodelman (1996). The Plesasures of Children's Literature. New York: Longman. (2.).
- D. Poniž (1993). Beseda o eseju. V: Esej in šolski esej. Ljubljana: ZRSŠ.
- D. Rosandić (1988). Metodika književnog odgoja i obrazovanja. Zagreb: Školska knjiga.
- Štrancar (1993). Elementi za ovrednotenje šolskega esaja. V: Esej in šolski esej. Ljubljana: ZRSŠ.
- UN (1998). Slovenščina, predlog učnega načrta. Ljubljana: NKS.

Igor Saksida

UDK 378.882:028.02:371.26/.27

SUMMARY

THE PHILOSOPHY OF AND SUGGESTIONS FOR EXTERNAL TESTING OF THE READING ABILITY

Against the backdrop of recent changes in literary curricula, the article addresses a number of pertaining questions: can the existing form of testing be related to the new curricular drafts, what is the philosophy behind reading ability testing, what can re-created texts 'measure', and which foreign models, besides our own experience, can be of help in designing the new system. The objective type of testing, which covers only literary knowledge, is challenged by the concept of relative objectivity in know-

ledge testing, which should be combined with students' creativity and subjective response. The suggested basis for objective evaluation is a set of detailed criteria for essay scoring. These criteria are summed up in the final part of the article. The article also discusses dialogic reading as a type of exercise, questions literary classes programming based on literary history, and advocates optional approach in discussing literary texts in the classroom.

Irena Grčar

Gimnazija Jožeta Plečnika v Ljubljani

UDK 821.163.6.09-3"1892/1894":070 "Vesna"

Pripovedna proza v reviji Vesna¹

Vesna, mesečnik slovenskega dijaštva, je izhajala v letih 1892-1894. Osnovali so jo dunajski visokošolci, glavni pobudnik pa je bil Janko Vencajz, ki je želel po zgledu takratnega češkega študentskega radikalnega gibanja tudi iz slovenskega dijaštva napraviti politično in kulturno organizacijo.

Vesna je v glavnem nastala zaradi nezadovoljstva svobodomiselnne mladine »s političnim kompromisarstvom in slovstveno pasivnostjo voditeljev in glasnikov liberalizma« (Slodnjak, 1961: 285). Mahničev vpliv je od osemdesetih let 19. stoletja dalje naraščal. Njegov radikalni klerikalizem ni vplival le na duhovščino, temveč je agresivno prodiral tudi med dijaštvo in celo posvetno izobraženstvo. Med letoma 1888 in 1896 je izdajal časopis Rimski katolik, v katerem je pozival gimnazijce, naj pišejo spise na razpisane teme zgodovinskega, filozofskega in redkeje leposlovnega značaja. V ta namen je k Rimskemu katoliku leta 1892 osnoval Dijaško priložo, v kateri je najboljše spise v izvlečkih ali v celoti objavljaj in zanje izplačeval nagrade.

Klerikalni krog je od leta 1888 izdajal tudi literarno revijo Dom in svet. Njen urednik Lampe je klerikalno usmerjenemu podmladku sam osnoval leta 1891 almanah Pomladni glasi, ki je na eni strani služil kot literarna vodnica ustvarjalcem in na drugi kot vzgojno čtivo za mlade bralce, saj je prinašal konzervativno, moralno in poučno branje domačih vsebin.

Liberalni krog, ki je literarno deloval v Ljubljanskem zvonu, se po mnenju vesnanov ni dovolj odločno zoperstavljal prodirajočemu klerikalizmu.

V Slovenskem narodu je 27. februarja 1892 izšel oklic o ustanovitvi Vesne, v katerem so ustanovitelji poudarili:

1. Vesna je vsestranski neodvisen dijaški list z leposlovno-znanstveno vsebino.
2. Ne izključuje dnevnih (aktualnih) vprašanj, v kolikor so ta povezana s kulturnim napredkom Slovanov.
3. Za podlago ji je splošnoslovska kultura, trudila se bo pospeševati »druženje vseh oseb in stanov, kateri se hočejo neustrašno boriti za slovenski narod na slovanski podlagi«.
4. Vesna hoče vzgajati rod mladih znanstvenikov in umetnikov.
5. Trudila se bo za večjo samostojnost žensk in njihovo priznanje v javnem življenju.

V svojem oklicu o ustanovitvi so vesnani poudarjali predvsem svoja liberalna politična načela, ki jih »voditelji in glasniki liberalizma« niso dovolj zavzeto uresničevali, ničesar pa niso povedali o svojem literarnem programu oziroma niso izpostavili svojih literarnih prepričanj in načel. Kljub

¹ Članek je prirejen po diplomski nalogi *Pripovedna proza v reviji Vesna* (1996). Ljubljana: Filozofska fakulteta. Oddelek za slovanske jezike in književnosti.

temu da tega niso storili, lahko iz obravnave proznopripovednih besedil v Vesni razberemo poetološko usmerjenost vesnanske skupine.

1. Novela

Literarna teorija je izdelala kar nekaj teorij novele, vendar pa »ni kljub številnim poskusom iznašla kakšne temeljne, obvezne in splošnoveljavne shematične definicije« (Kmecl, 1975: 33). Najbolj splošno opisno definicijo novele za šolsko rabo je podal Kos v svojem Očrtu literarne teorije: »Novela /.../ je krajša ali srednje dolga pripoved, napisana večidel v prozi, vendar mogoča tudi v verzih. V nasprotju z romanom in povestjo ni samo krajša, ampak tudi drugačna po notranji zgradbi in ritmu. Biti mora strogo epska, vendar ne izrazito epična, ampak po notranjem stilu dramatična. Zato ljubi strnjeno motiviko z enim samim osrednjim dogodkom in malo osebami. Tudi notranji ritem je strnjen, /.../ zato stopnjevit, z izrazitim vrhom, presenetljivim razpletom in izrazitim sklepom. Motivika je /.../ zmeraj /vzeta/ iz stvarno verjetnega življenja, ne iredna kot v pripovedki in pravljici. Vendar mora vsebovati nenavadne preobrate, presenečenja in izjemne položaje /.../« (Kos, 1994: 164.) Ta definicija, ki zajema najznačilnejša dognanja najpomembnejših teorij novele, zlasti nemških teoretikov, poudarja predvsem bistveno drugačno notranjo zgradbo glede na povest (in roman). Nesmiselno bi bilo opazovati novele v Vesni glede na to definicijo, saj niti ena izmed njih ne premore kolikor toliko dosledne notranje strukture, da bi prenesla njene splošne, pa vendar dokaj stroge kriterije. (Za vse vesnanske novele sicer velja, da so relativno kratke, da imajo malo oseb in da motivika ni iredna, vendar to vsekakor niso zadovoljiva določila.)

Problema, katere so značilnosti novele v Vesni, se bo treba torej lotiti drugače. Izhajati bo potrebno iz specifične položaja literarnih zvrsti na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja in na podlagi tega določiti značilnosti vesnanske novele.

Med povestjo in novelo 19. stoletje ni delalo formalnih razlik. To se najprej kaže v Levstikovem programu Popotovanje iz Litije do Čateža, kjer pravi, da bi Slovenci lažje pisali »povesti, ki jim velimo novele,« kot pa romane. Novela je tukaj razumljena ali kot sinonim za povest ali kot posebna različica povesti, kar oboje pomeni, da ne obstaja meja, ki bi prvo ločila od druge.

Ravno to mejo pa si je prizadeval postaviti Ivan Gornik (1877: 318-319 in 350-351). V svojih dveh spisih Gornik postavlja vrednostno opozicijo med povestjo in novelo ter strukturno opozicijo med novelo in romanom. Očitno je, da se mu zdita novela in roman zahtevnejši, elitni obliki, medtem ko je povest preprostejša, namenjena predvsem manj zahtevnemu bralcu. Kljub njegovi odločni zahtevi po razlikovanju med literarnimi zvrstmi oziroma po doslednejši rabi literarnozvrstnih pojmov, pa se pisatelji za te stroge literarnoteoretske kriterije niso pretirano menili. Svoja besedila so še vedno označevali po lastnem preudarku ali, kar je še bolj verjetno, glede na politiko časopisa, v katerem so objavljali. Nedvomno pa se je v slovenski literarni zavesti vkoreninilo prepričanje o vrednostni superiornosti novele nad povestjo.

V Vesni je sedem proznopripovednih besedil (33,3 %) podnaslovljenih kot novela.² Če vsa besedila pregledamo glede na njihov obseg, se izkaže, da je besedil, ki obsegajo nad 3000 besed, približno polovica, od teh je pa kar 70 % novel. Ob upoštevanju dejstva, da »podnaslov /= literarnozvrstna oznaka/ usmerja bralčevo recepcijo« in da je »termin novela /.../ hotel povedati, da gre za ambicioznejše pisanje, ki računa na zahtevnega (izobraženega) bralca« (Hladnik, 1991: 46), lahko sklepamo, da ima novela kot literarnozvrstna oznaka tudi v Vesni takšno funkcijo.

² Kot novela so označena naslednja besedila: *Ciganka* (Ivan Robida), *Za uzorom* (Ivan Robida), *Doktor Mahan* (Ivan Robida), *Narodni kresovi* (Stanko Ziljan), *Vera* (Janko Vencajz), *Boganovi* (Karel Geiger), *Stankov roman* (Fran Govekar).

2. Analiza novel v Vesni

A. Dolžina. Obsegovni razpon novel je na prvi pogled relativno širok. Glede na dolžinske kriterije za kratko pripovedno prozo (Kocijan, 1983), ki naj bi se gibali med 1000 in 10000 besedami, vse novele, razen *Boganovih*, lahko označimo za kratke. *Boganovi* spadajo med srednje dolgo pripovedno prozo.

Razlika med *Boganovimi* in ostalimi novelami je v najširšem pomenu besede oblikovna. V kratkih novelah je v ospredje postavljena le ena oseba ali največ dve, medtem ko se v *Boganovih* število dejavnih oseb poveča na šest. To je seveda povezano z večjim številom besed, ki omogočajo izčrpnješe opisovanje in pripovedovanje. Hkrati se lahko razširita tudi pripovedni prostor in čas. Pripoved ni več vezana predvsem na en kraj, ampak lahko enakovredno obvladuje več prostorov in zajame večji časovni odsek. Za kratko pripoved je značilen en zgodbeni pramen, medtem ko *Boganovi* uvajajo dvopramenskost.

B. Med okoljem in statusom glavnega junaka obstaja korelacijsko razmerje. Kadar gre za vaško okolje, se v njem vedno pojavi junak, ki je sicer kmečkega izvora, vendar izobražen v mestu. Vaško okolje ni posebej predstavljeno, v nobeni noveli ni posebej izrisan kakšen tipično kmečki predstavnik. Delna izjema je Robidova novela *Za uzorom*, kjer glavni junak, ki se izobražuje v mestu, čuti pritiske trmaste kmečke miselnosti, ki se upira posvetnemu izobraževanju. Kritika kmečke miselnosti je tu le rahlo implicirana, kajti prevladujoča ideja je nasprotje med romantičnimi, idealnimi predstavami in stvarnostjo; kmečka trma njegovih staršev služi le kot dodaten povod za tragičen konec glavnega junaka.

V mestnem okolju se kot glavni junaki pojavljajo zgledni meščani, ki v dveh primerih od treh vstopajo v opozicijo do pokvarjenih plemičev.

C. V novelah, kjer nastopa plemstvo, se dosledno pojavlja implicitna ali eksplicitna kritika plemstva.

Č. Ljubezenski zaplet je prisoten v vseh novelah, čeprav ponekod z večjim in drugod z manjšim poudarkom. Ljubezen je bodisi realizirana bodisi nerealizirana. V primerih, ko glavni junak v svoji neuspešni ljubezni vztraja, ga to pripelje do tragičnega konca. V noveli *Za uzorom* je ta zveza nekoliko ohlapnejša, ker junakovega samomora ni povzročila le neuresničena ljubezen. Če glavni junak spregleda, da njegovo ljubezensko hrepenenje nima možnosti realizacije, in se umakne, je konec zanj spraven. Kadar je junak prisiljen k umiku, vedno pomeni, da je popustil proti uspešnejšemu tekmecu (**ljubezenski trikotnik**). Realizirana ljubezen pelje v srečen konec, ki se konča z napovedano poroko, čeprav je potrebno pred realizacijo premagati določene ovire. Treba je priznati, da junaka do srečnega konca vedno pripeljejo precej naivno motivirana naključja — to pomeni, da so srečni konci najmanj prepričljivi.

D. Poučnosti ni opaziti v nobeni od novel. Tudi v Robidovi *Ciganki*, kjer bi po tradiciji slovenskega pripovedništva pričakovali kakšen moralni nauk, tega ni. Mlade in lepe ciganke, ki si po vrsti jemlje svoje občudovalce, kar očitno kaže na njeno spolno nepotešljivost, avtor ne obsoja in ji tudi ne dosodi nobene kazni.

E. Opazna je kritika romantične ideologije in literature ter kritika in ironija romantičnega koncepta ljubezni.

Prva se pojavi v novelah *Za uzorom* in *Vera*. V noveli *Za uzorom* junaka njegovo preveliko priseganje na romantično idealistično in fatalistično filozofijo pripelje v spor z dejansko stvarnostjo in povzroči njegov tragičen konec. Vencajzova *Vera* očitno hoče biti ironična kritika romantične literature, saj prikazuje nepremostljivo nasprotje med resničnim in romantično izmišljenim življenjem. Vendar avtorju ta kritika ne uspe popolnoma, saj precej več pripovednega časa in

prostora posveča romantični izmišljiji, tisto, kar naj bi se v resnici zgodilo, pa odpravi v nekaj stavkih. S tem nehote daje vtis, da je resnično življenje za ustvarjalca precej neplodno področje.

Kritiko in ironijo romantičnega koncepta ljubezni zgledno ponazarjata naslednja primera. V Robidovi noveli *Doktor Mahan* se naslovni junak odpove svoji mladostni ljubezni s stvarno ugotovitvijo, »da mladostne sanje niso vedno podlaga prave in trajne sreče« (Vesna, 1893). Kritika romantične zagledanosti v eno in edino žensko je tukaj gotovo vključena. Z dokajšnjo mero ironije pa se tega loti Govekar v *Stankovem romanu*, ko govori o Stankovem prvem ljubezenskem razočaranju. Njegova prva ljubezen je bila oskrunjena, ko je ugotovil, da svoje izvoljenke ni on prvi poljubil. Pa vendar: »Srce mu ni počilo in tudi plavolaska ni umrla, kar se mu je spočetka silno čudno zdelo, počasi pa se je privadil.« (Vesna, 1894: 196.)

F. Vplivi naturalizma so opazni v petih novelah. Ne gre za dosledno upoštevanje katere od naturalističnih doktrin, pojavljajo se le površinski sledovi Zolajeve naturalistične doktrine in vplivi zgodnjega nemškega naturalizma.

Slednji so opazni v Geigerjevi noveli *Boganovi*. Avtor je v njej »poskušal izoblikovati podobno družbenopolitično snov, kakršno so pogosto prikazovali prvi nemški /.../ 'naturalisti': propad solidne meščanske družine, ki jo je moralno uničil brezvesten aristokratsko-oficirski vsiljenec« (Slodnjak, 1961: 328.)

Zolajevske naturalistične smernice se kažejo v:

- upoštevanju dednostne determinante (Robidovi *Ciganka* in *Za uzorom*),
- upoštevanju miljejske in časovne/zgodovinske determinante (Robidova *Za uzorom*),
- promociji medicine kot znanosti nad neznanstvenim amaterskim zdravilstvom (Robidov *Doktor Mahan*),
- kritiki romantične ideologije in romantične literature (Robidova *Za uzorom* in Vencajzova *Vera*),
- odsotnosti moralne kritike (Robidova *Ciganka*).

Za zolajevski tip naturalizma se je med novelisti navdušil predvsem Robida; oziroma pri njem so naturalistične tendence najbolj izrazite. Toda naturalistična zasnova njegovih besedil je v ostrem nasprotju s »popolnoma zastarelim slogom«, ki se kaže v uporabi »pseudoromantičnih, skrajno nabuhlih izraznih sredstev« (Slodnjak, 1961: 284). Kljub temu očitnemu neskladju mislim, da ne smemo zanemariti teh prvih prizadevanj v naturalistično smer, saj so v razvojnem smislu gotovo pomembni.

3. Povest

V Vesni je kot povest označeno le eno prozopripovedno besedilo, in sicer Vencajzov *Mož trpin*, vendar ni dokončan.

Glede na njen obširen začetek lahko sklepamo, da bi povest najbrž spadala med srednje dolga prozopripovedna besedila. Za obdobje 1892-1918 je Kocijan ugotovil, da je pri srednje dolgih besedilih najpogostejša zvrstna oznaka ravno povest.

Postavlja se zanimivo vprašanje, zakaj se je Vencajz odločil ravno za termin povest, saj je ta oznaka pravzaprav v očitnem nasprotju s poetiko Vesne, kajti Vesna hoče biti revija z literaturo za izobraženega bralca, medtem ko je bila povest v tem obdobju že zastrupljena z negativnimi konotacijami preprostosti in s tem manjvrednosti glede na novelo.

Poleg tega se *Mož trpin* niti v eni točki ne ujema z definicijo povesti, kot jo je oblikoval Hladnik (kljub temu da gre za nedokončano besedilo, to lahko ugotovimo). Njegova definicija pravi, da je povest pripovednoprozna zvrst za socialno in izobrazbeno nizkega bralca, z veliko privlačne fabulativnosti in poučnosti v različnih oblikah, rada je žanrsko določena, najpogosteje kot kmečka

ali zgodovinska povest, (Hladnik, 1991: 60). Hladnik poudarja, da je definicija povesti lahko zgolj približna in poenostavljena, kar pomeni, da je treba tolerirati tudi določene odklone od temeljnih točk definicije oziroma jo razumeti le kot relativno ohlapan in prepusten okvir.

Mož trpin je doktor Ivan Preprost. Vencajz začne pripoved z njegovo osmrtnico, nato prvoosebno predstavi njegov značaj in pove, da mu je Preprost zapustil papirje o svojem življenju, ki jih potem kronološko uredi in jih niza enega za drugim. Ti fragmenti so očitno dobeseden prepis originalov, pisatelj jih ne povezuje in ne komentira.

To je vsekakor zanimiv način urejanja pripovednega besedila, najbrž celo inovativen v slovenski literaturi, vendar nima z definirano povestjo druge polovice 19. stoletja nič skupnega. Tudi vsebinsko *Mož trpin* ne ustreza definiciji povesti. V njem ni privlačne fabulativnosti, temveč gre za nizanje bolj ali manj pomembnih dogodkov iz Preprostovega življenja od njegovega rojstva do konca študija. O poučnosti tudi ne moremo govoriti; povest vsaj v svojem začetku ne prinaša kakšnih izrazitih naukov, ki bi skušali vplivati na bralca in ga vzgajati.

Ob vprašanju, zakaj je *Mož trpin* povest, lahko (spekulativno) razmišljamo vsaj v dve smeri.

A. Glede na prej naštete specifike vesnanske novele je jasno, da *Mož trpin* ne bi mogel biti novela, saj gre za povsem drugačen tip proznopripovednega besedila. Izraz povest je potemtakem pomenil razlikovalno alternativo glede na ostala daljša vesnanska besedila. Avtor morda ni hotel prekršiti temeljne poetološke naravnosti Vesne, ki se je v tretjem letu izhajanja gotovo že izoblikovala, čeprav je vesnani niso nikjer eksplicitno poudarili. Kot edina druga možnost oznake za besedilo srednje dolžine se je poleg novele ponujala povest.

B. Ne smemo pa prezreti, da tudi povest glede na tradicijo slovenskega pripovedništva ni ravno najprimernejša oznaka, saj *Mož trpin* na vseh koncih uhaja iz okvirov njene definicije. Možno je, da je Vencajz skušal ustvariti nov tip povesti, ki bi temeljil na naturalističnih postopkih. Njegovo besedilo je namreč sestavljeno iz dokumentov, dokumentarizem pa je eden temeljnih postopkov naturalizma. Poleg tega je v dokumentarnem delu opazna popolna odsotnost pripovedovalca, kar omogoča, da besedilo deluje skrajno veristično in prepričljivo.

4.

Vesnani so z izbiro termina novela očitno apelirali na izobraženega, zahtevnega, predvsem meščanskega bralca, kar je glede na to, da je bila Vesna zasnovana kot liberalen leposlovno-znanstveni časopis, povsem razumljivo.

Z analizo proznopripovednih besedil se je pokazalo, da izbira termina novela ni zgolj manipulativnega značaja za privabljanje izobraženskih krogov, ampak je njegova raba tudi globlje utemeljena. Izraz novela sicer res vpliva na bralčev horizont pričakovanja, hkrati pa ta pričakovanja tudi dokaj zadovoljivo izpolnjuje.

Katere značilnosti je impliciral termin novela, bomo pojasnili primerjalno glede na povest. Ker se edina Vesnina povest ne ujema s splošnimi določili slovenske povesti v drugi polovici 19. stoletja, je pri tej primerjavi ne moremo upoštevati, temveč se moramo opreti na že omenjeno Hladnikovo definicijo povesti. Opozicionalno glede na to definicijo bomo skušali izoblikovati definicijo novele. To početje je na prvi pogled morda neutemeljeno, saj se zdi, da občutnih formalnih razlik med povestjo in novelo v drugi polovici 19. stoletja ni bilo: notranjo organizacijo pripovedi je narekovala dolžina, obe zvrsti pa sta se pojavljali v različno dolgih variantah (Hladnik, 1991: 52-53; Kocijan, 1983: 271-298). Vendar pa obstajajo med obema zvrstema nedvomne razlike na snovno-motivnem in idejnem območju, kar pomeni, da povest in novela tudi v drugi polovici 19. stoletja vendarle nista bili povsem eno in isto.

POVEST

- Receptient naj bi bil manj izobražen (množični) bralec,
- vsebuje veliko privlačne fabulativnosti,
- poučnost se pojavlja v različnih oblikah,
- med vsebinska določila sodi zadržanost do ljubezenske motivike in detajlov, poudarjena je ljubezen do kmečke in zgodovinske snovi in konzervativno katoliško nastrojenje,
- rada je žanrsko določena,
- danes je živa le še kot oblika mladinske ali otroške literature.

(Hladnik, 1990: 46-47; Hladnik, 1991: 60.)

NOVELA

- Receptient naj bi bil izobražen, elitni bralec,
- enako,
- poučnosti ponavadi ni,
- ljubezenska motivika je obvezna; opazno je izogibanje kmečki snovi in poudarek na meščanski in sodobni,
- redko je žanrsko določena (v Vesni sploh ni),
- danes je živa kot ena od elitnih literarnih oblik, vendar pa se današnja novele od tiste v drugi polovici 19. stoletja bistveno razlikuje po notranji zgradbi.

Očitna je zlasti razlika glede vsebinskih poudarkov, pogojujeta jo dve skupini bralcev, ki sta jima povest in novela predvsem namenjeni. Pri tej primerjavi so res upoštevane le vesnanske novele, vendar te ugotovitve deloma potrjuje tudi Kocijanova raziskava kratke pripovedne proze za drugo polovico 19. stoletja. Pravi, da so pisatelji »b/esedi novela in noveleta po pravilu dajali pripovedim, ki so obravnavale še močno romantične ljubezenske prigode s pridihom preteklosti /.../, poudarjeno ljubezensko nesrečo /.../ ali tudi srečo /.../ in ob vsem tem zlasti gosposke ljudi (aristokrate, meščane, izobražence, posebej umetnike /.../)*»* (Kocijan, 1983: 41).

Za določitev, v kolikšni meri te ugotovitve ustrezajo za slovensko novelo v drugi polovici 19. stoletja na sploh, pa bi bilo potrebno pregledati obsežnejše empirično gradivo.

5. Črtica

Slovenska literarna veda še ni ustvarila celostne raziskave, ki bi razvojno obravnavala problem slovenske črtice. Večina študij se ukvarja zgolj s cankarjanskim tipom črtice, kar je na prvi pogled smotno, saj je črtica res šele s Cankarjem dobila eminenten položaj med literarnimi zvrstmi na Slovenskem. Kos je v Očrtnu literarne teorije zapisal, da je črtica »tipičen proizvod druge polovice 19. stoletja, svoje oblikovne poteze je sprejela zlasti iz nove romantike, impresionizma in simbolizma, pozneje tudi v ekspresionizmu. Za slovensko književnost je postala izjemno pomembna s Cankarjem /.../« (Kos, 1994: 165.) Ta izjava implicira misel, da je črtica obstajala že pred Cankarjem, le da očitno ni bila tako pomembna. Od tod najbrž tudi izhaja nezanimanje zanjo v tej dobi, slovenska literarna veda jo, kolikor sploh, obravnava v sklopu kratke pripovedne poze.

Ob statistični obdelavi podatkov o literarnih zvrsteh, vzetih iz Kocijanove bibliografije kratke pripovedne proze med leti 1850 in 1891 (Kocijan, 1983: 269-298), ugotovimo, da je pojavljanje črtice kot literarnozvrstne oznake v tem obdobju precej redko. Le 3,8 % navedenih del je označenih s terminom črtica — od tega gre pri 2,7 % za črtico kot literarnozvrstno oznako pod glavnim naslovom, 1,1 % pripovedi pa uporablja besedo črtica že v naslovu in pod njim nima še posebne literarnozvrstne oznake. V tem obdobju se niti pri enem delu črtica ne pojavlja kot samostojna literarnozvrstna oznaka, ampak je vedno še dodatno (žanrsko) določena (npr. črtice iz življenja našega naroda, črtice iz rokovnjaškega življenja, črtica izpred sodišča, črtica iz gorskega življenja ...).

Zanimiv rez, ki zadeva žanrske določitve, se zgodi ravno leta 1892. V Ljubljanskem zvonu se (prvič?) pojavi črtica kot samostojna oznaka (J. A. P. (1892). Moja Ana. LZ), naslednje leto pa tudi v Vesni izidejo tri črtice brez dodatnih žanrskih opredelitev.

Žanrske oznake, ki so se pojavljale pred letom 1892 (in tudi še po tem), so označevale predvsem življenjsko okolje (kmečko/vaško, velikomestno, visokogorsko, rokovnjaško ...), iz katerega so ustvarjalci zajemali snov za svoje pripovedovanje. Ne glede na to pa je gotovo, da je termin črtica vedno pomenil kratko prozo. (Že sama beseda črtica konotira majhnost, kratkost.)

V Vesni prepoznamo dva tipa črtice. Prvi tip se navezuje na pripovedno tradicijo druge polovice 19. stoletja, medtem ko drugi tip to tradicijo presega in skuša uveljaviti modernejšo pripovedno strukturo.

A. Tip tradicionalne črtice predstavlja *Vrtačev Peter* Miroslava Plesničarja, ki se vključuje v sklop kratke pripovedne proze v drugi polovici 19. stoletja, ki ji je Kocijan s primerjanjem kratkih in srednje dolgih pripovedi določil naslednje značilnosti: (1) Dogajanje ni razvejeno, temveč skrajno skrčeno, z osrednjim odločilnim dogodkom. (2) Pripovedi so enopramske brez stranskega (vzporednega) dogajanja; gradnja je sintetična. (3) V ospredju je posameznik, njegovo življenje je prikazano v izseku in ne razvojno sklenjeno. (4) Oseb je malo, njihovo delovanje je podrejeno prikazovanju središčne osebe. (5) Značaji središčnih oseb so izoblikovani. Prikazano je njihovo odzivanje v odločilnih trenutkih. (6) Malo je pripovednih prizorov, dialogi so kratki, kratki so tudi opisi okolja in oseb. (7) Kratke pripovedi se lahko členijo na poglavja ali pa tudi ne. (Kocijan, 1983: 53.)

Črtica *Vrtačev Peter* se v vseh točkah ujema s šablono kratke pripovedne proze, kar je nekoliko presenetljivo, saj izpostavljene kategorije niso absolutne, kar pomeni, da se pri večini pripovednih del pojavljajo večja ali manjša odstopanja od posplošene sheme.

Pripovedovanje v *Vrtačevem Petru* je enopramsko; pisatelj ves čas zasleduje zgolj glavnega junaka. Tudi ko je Peter pri vojakih, ne opisuje, kaj se medtem dogaja s Polonico in Anžetom, temveč upoveduje le Petrove dvome in ugibanja. Petrovo življenje prikazuje od odhoda v vojsko do samomora, se pravi v izseku in ne razvojno. Zadovoljivo je izrisan le značaj glavnega junaka. Polonica in Anže značajsko sploh nista predstavljena, čeprav je njuna poroka pomembna, ker predstavlja tisti odločilni dogodek, ki je povod za Petrov samomor. Na svatbi pridejo na dan vsa Petrova čustva, torej služi delovanje stranskih oseb res bolj prikazovanju glavnega junaka. Dialogi ter opisi okolja in oseb so kratki.

Glede na to dosledno ujemanje Plesničarjeve črtice s kriteriji za kratko pripovedno prozo lahko trdimo, da je *Vrtačev Peter* trdno zasidran v tradiciji kratke pripovedne proze druge polovice 19. stoletja.

Črtica *Isza dnij uzorov* neznane avtorice s psevdonimom Marija se izmika uvrstitvi v tip kratke pripovedne proze po prej predstavljenih kriterijih, (1) ker ne gre toliko za besedilo s pripovednimi ambicijami, temveč bolj za priložnostno, prvoosebno pisano spominsko refleksijo, in (2) ker besedilo že kar izstopa po svoji kratkosti. Spodnja meja za kratko pripovedno prozo naj bi bila po Kocijanovih raziskavah 1000 besed. »Radikalno zmanjšanje obsega pelje v prozo, ki ne more izraziteje razviti pripovednih lastnosti in prehaja v enostavnejše strukture./« (Kocijan, 1983: 254.) Ravno to se pojavi pri tej črtici, ki se sicer po obsegu še giblje nekje na meji 1000 besed.

Kljub temu tudi to črtico lahko uskladimo s kriteriji za kratko pripovedno prozo, le da je zveza tukaj precej ohlapnejša. Še vedno obstaja neka sklenjena pripoved z začetkom, sredino in koncem, vendar se pripoved iz sintetične gradnje nagiba k bolj analitični (iz točke v sedanjosti upoveduje preteklo ljubezen). Glavni osebni sta zaljubljeni mladi par, njuna značaja sta podana le v obrisih, kar pomeni, da poudarek ni toliko na sami zgodbi, kot pa na razpoloženju prvoosebne pripovedovalke. Zaradi tega so pogosti refleksivni in lirični vložki, v ospredju pa prihaja ideja.

B. Če smo *Isza dnij uzorov* z določenimi pridrčki še lahko uvrstili v tip tradicionalne črtice, pa tega nikakor ne moremo storiti z ostalimi črticami, ki imajo že preveč moderno zasnovo, da bi prenesle uvrstitev v tradicionalni tip. V zvezi s temi črticami bomo govorili o *tipu modernejše črtice*.³ (Izraz

³ Sem sodijo besedila: *Disakord* (Cyclamen), *Slike ljubezni* (Ivan Baloh) in *Spomini* (Radica Bleška).

moderni tip črtice mora ostati prihranjen za črtico, ki se je izoblikovala šele v času slovenske moderne s Cankarjem.)

Pri teh besedilih je opazna razgradnja epske pripovedne strukture in težnja k pripovedi, ki temelji na lirskih, meditativnih in refleksivnih pripovednih prvinah. V pripoved vdirajo novi stilni prijemi, in sicer zlasti impresionistični in simbolistični, deloma tudi ekspresionistični. Pojavljata se tudi sanjskost in fantastičnost. Ob odsotnosti zgodbe je izrazito poudarjena ideja.

Te črtice se po svoji obliki in vsebini približujejo črtici, kakršne imajo v mislih literarne teorije, ko skušajo to literarno zvrst definirati. Shematična definicija črtice je, da je to »najkrajša zvrst pripovedne proze. /.../ /Zanjo je značilna/ drugačna notranja forma. Ta je v osnovi še zmeraj epska, vendar preprostejša, brez osrednje zgodbe z začetkom, sredo in koncem, pač pa fragmentarna, omejena na droben dogodek, položaj ali zgolj razpoloženje svojega junaka. Epičnost je v nji skoraj nemogoča, zato pa refleksivnost, liričnost in deskriptivnost.« (Kos, 1994: 165.) Vesnine črtice, v katerih smo odkrili modernejšo pripovedno strukturo, se s to definicijo dokaj skladno prekrivajo. Poudariti je treba, da jim manjka estetske dovršenosti, da bi jim lahko priznali status eminentnih predstavnic te literarne zvrsti. Gre bolj za poskuse formiranja novega tipa pripovednih besedil, kajti kljub očitni usmerjenosti v novo romantiko je v njih še vedno preveč ostalin »stare« romantike (sentimentalnost, ponekod celo svetobolnost) in premalo izvirnosti (predvsem klišejski ljubezenski obrazci).

7. Primerjava literarnozvrstnih oznak med Vesno, Ljubljanskim zvonom ter Domom in svetom

Primerjava se osredinja na razdobje treh let (1892-1894), ker nas zanima pojav literarnih zvrsti v času izhajanja Vesne.

	Vesna				Ljubljanski zvon				Dom in svet			
	1892	1893	1894	SK.	1892	1893	1894	SK.	1892	1893	1894	SK.
Novela	2	3	2	7 33,3 %	/	/	2	2 8,3 %	1 Noveleta	/	/	1 4 %
Črtica	/	3	/	3 14,3 %	1	/	2	3 12,5 %	1	1	/	2 8 %
Povest	/	/	1	1 4,5 %	2	1	2	5 20,8 %	4	3	5	12 48 %
Humor.	3	/	/	3 14,3 %	2	/	/	2 8,3 %	1	/	/	1 4 %
Slika	/	1	/	1 4,7 %	1	/	/	1 4,2 %	1	/	1	2 8 %
Brez oznake	/	2	2	4 19,1 %	2	1	6	9 37,5 %	2	2	1	5 20 %
Drugo	/	2 Povestici	/	2 9,6 %	1 Bajka	1 Bajka	/	2 8,3 %	/	/	2 Roman. dogodba	2 8 %

1892-1894	Novela	Črtica	Povest	Humor.	Slika	Brez oznake	Drugo
Vesna	33,3 %	14,3 %	4,7 %	14,3 %	4,7 %	19,1 %	9,6 %
LZ	8,3 %	12,5 %	20,8 %	8,3 %	4,2 %	37,5 %	8,3 %
DiS	4,0 %	8,0 %	48,0 %	4,0 %	8,0 %	20,0 %	8,0 %

V Vesni je opazno favoriziranje novele pred drugimi literarnimi zvrstmi, medtem ko je v Ljubljanskem zvonu in v Domu in svetu šibko zastopana. Tudi pred letom 1892 je odstotkovni delež novele v Ljubljanskem zvonu in Domu in svetu približno na isti ravni. To pomeni, da sta bili dve najmočnejši literarni reviji na Slovenskem do rabe termina novela precej zadržani. Če novela pomeni literaturo za elitnega, izobraženega, zahtevnega bralca s pretežno meščansko-izobražensko tematiko, je razumljivo, da se v Domu in svetu ni pojavljala. Klerikalni Dom in svet je namreč svoja prozopripovedna besedila v veliki meri prilagajal svoji bralni publiki. Danes bi rekli, da je bil komercialno usmerjen časopis, saj je hotel zaobjeti kar najširši krog bralcev, kar je povezano s takratno agresivno klerikalno politiko. Zato v Domu in svetu odločno prednjači povest; skoraj polovica prozopripovednih besedil v tem triletju je namreč označena s tem terminom. Drugo vprašanje je, zakaj Ljubljanski zvon nima več novel, saj je bil liberalno usmerjen časopis za izobraženo elito. Očitno je, da novela v začetku devetdesetih let 19. stoletja še ni bila tako uveljavljena literarnozvrstna oznaka, da bi bila odločitev zanjo samoumevna. Ljubljanski zvon je, kot kaže, kljub svoji »elitni« zasnovi raje vztrajal pri znani in preizkušeni literarnozvrstni oznaki povest, in sicer predvsem takrat, kadar je šlo za daljša besedila. Manjši delež novele pa je seveda odvisen tudi od splošnega nezanimanja ustvarjalcev do zvrstnih označitev oziroma od zadržanosti revije do zvrstne poetike, saj ostaja največji odstotek prozopripovednih besedil v Ljubljanskem zvonu brez zvrstne oznake.

V tem kontekstu dobi visoka pojavnost novele v Vesni poseben pomen. Vesnani so z izbiro termina novela opozicionalno nastopili do dveh uveljavljenih časopisov, ki sta to oznako uporabljala le izjemoma. To pomeni, da je Vesna tudi z izbiro literarnozvrstne oznake že opozarjala na svojo literarno drugačnost. Dejstvo je, da so se tudi na nivoju zvrstnosti vesnani obrnili stran od preizkušene in uveljavljene oznake povesti — v Vesni imamo le eno povest, pa še ta ni tipična — in se odločili za nepopularen termin, ki je nakazoval njihovo prelamljanje s tradicijo in pomenil poskus zasnove nove, drugačne, moderne literature. Na eni strani vesnanska novela stopa v opozicijo do povesti in s tem predvsem do dominsvetovske »ljudske« literature za množičnega bralca, na drugi strani pa tudi do liberalnega Ljubljanskega zvona, ki je bil v svojem liberalizmu vse preveč pasiven in še vedno v precejšnji meri navezan na preizkušene literarne forme. V primerjavi z Ljubljanskim zvonom deluje Vesna precej bolj radikalno liberalno tudi kar zadeva zvrstno poetiko.

Pri rabi terminov črtica, slika in humoreska med revijami ni večjih odstopanj.

Pri vseh treh revijah je zanimivo opazovati še njihov odnos do dodatnih žanrskih opredelitev, saj je žanrska določitev ena od tistih lastnosti, ki postavlja prozopripovedno besedilo v zvezo s trivialnostjo (Hladnik, 1991: 60), se pravi, da ga usmerja na množičnega bralca.

V Vesni je žanrsko opredeljeno le eno prozopripovedno besedilo, Govekarjeva življenjepisna slika *Učitelj Marko*. V Ljubljanskem zvonu v tem obdobju žanrskih opredelitev ni. Popolnoma drugače pa je v Domu in svetu, kjer ima v tem triletju žanrske opredelitve kar 32 % vseh prozopripovednih besedil ne glede na to, ali imajo literarnozvrstno oznako ali ne, oziroma 40 % tistih prozopripovednih besedil, ki so literarnozvrstno označena. Tudi s tega vidika se kaže dominsvetovsko hotenje obvladovati čim širši krog bralcev v nasprotju s precej manj manipulativno literarnozvrstno čistostjo Ljubljanskega zvona in Vesne.

Literatura

- Barbarič, Štefan (1983). Nazorske diferenciacije v slovenski književnosti konec stoletja. Obdobje simbolizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, 1. del. Ljubljana: ZIFF, 135-149.
- Gornik, Ivan (1877). Literarni pogovori. Zvon, 318-319 in 350-351.
- Hladnik, Miran (1991). Povest. Ljubljana: DZS.
- Hladnik, Miran (1990). Slovenska povest. XXVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. Ljubljana: FF, 35-47.
- Kmecl, Matjaž (1980). Kratek oris slovenske kulturne zgodovine. XXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. Ljubljana: FF, 167-178.
- Kmecl, Matjaž (1975). Novela v literarni teoriji. Maribor: Založba Obzorja.
- Kmecl, Matjaž (1975). Od pridige do kriminalke ali o meščanskih začetkih slovenske pripovedne proze. Ljubljana: MK.
- Kocijan, Gregor (1978). Kratka pripovedna proza od Trdine do Kersnika. Ljubljana: DZS.
- Koren, Evald (1978). Kraigherjeva pozna pripovedna proza in evropski naturalizem. Ljubljana: FF.
- Koren, Evald (1979). Vprašanje ob periodizaciji slovenskega in evropskega naturalizma. Primerjalna književnost 2/1979, 29-40.
- Kos, Janko (1983). K vprašanju vrst v slovenski pripovedni prozi. Primerjalna književnost 3/1983, 1-16.
- Kos, Janko (1994). Očrt literarne teorije. Ljubljana: DZS.
- Kos, Janko (1987). Primerjalna zgodovina slovenske literature. Ljubljana: ZIFF in Partizanska knjiga, 146-180.
- Rotar, Janez (1966). »Slika«, oblika realistične novele v slovenski književnosti. Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor: Založba Obzorja, 199-214.
- Slodnjak, Anton (1963). Nova struja (1895-1900) in nadaljnje oblike realizma in naturalizma. Zgodovina slovenskega slovstva 4. Ljubljana: Slovenska matica.
- Slodnjak, Anton (1975). Obrazi in dela slovenskega slovstva. Ljubljana: MK, 212-216.
- Slodnjak, Anton (1961). Realizem II. Zgodovina slovenskega slovstva 3. Ljubljana: Slovenska matica.
- Slovenski biografski leksikon 1-4 (1925-1991). Ljubljana.

Irena Grčar

UDK 821.163.6.09-3"1892/1894":070 "Vesna"

SUMMARY

NARRATIVE PROSE IN THE VESNA MAGAZINE

The most frequent genre in the *Vesna* magazine was the short story. A comparative analysis shows certain characteristics that feature, with relatively minor idiosyncrasies, in all *Vesna* short stories. When compared to typical properties of the second 19th century story, the defining categories of the *Vesna* short story prove to be very different, ruling out any discussion of the *Vesna* short story as a type/variant of the story. The fact that only one — and completely atypical — story was published in the *Vesna*, implies there was a programmatic effort to introduce the short story into Slovene narrative prose, the-

matically linked back to the tradition, but innovative in its strong naturalist tendencies. The frequent use of the term 'short story' in the *Vesna* acquires special meaning when compared to the situation in the *Dom in svet* and the *Ljubljanski zvon*, where it appeared only occasionally.

Texts classified by literary theory as short short stories are of two types: traditional and modern short stories. They display a transition from a firm epic structure into a complete dissolution of any story, into fragmentation, and elements of new Romanticism style.

Levakovičevega brevirja. /Svoje izdaje bukvarja ni natisnil "vmesni" izdajatelj Ivan Paštrič (1636 – 1708). Njegovi deli (Brevir 1688 in Misal 1706) sta samo ponovljeni izdaji Levakovičevih liturgičnih del./

1 Enaka vloga – preizkus tiskarskih spretnosti in prikaz oblikovnih značilnosti novega tiska – je bila namenjena tudi prvi izdaji **Mateja Karamana** (1700 – 1771) z naslovom **Букваръ slavenskij** [Bukvarъ slavenskij]⁴ iz leta 1739. Delo je izšlo še v treh ponatisih: leta 1753 nespremenjeno,⁵ 1763 in 1788 pa v Benetkah samo v glagolskem tisku. Sama izdaja bukvarja presega svojo prvotno namenskost, saj je obenem tudi prvo udejanjenje Karamanovih teženj po vzpostavitvi idealne – po vzhodnoslovanskih grafično-jezikovnih zakonitostih oblikovane – različice knjižnega slovanskega jezika za tiskanje hrvaških glagolskih liturgičnih knjig. Svoje trdno stališče o čistosti, starosti in izvirnosti liturgičnega jezika vzhodnih Slovanov je zgradil med svojim petletnim bivanjem v Rusiji, kjer se je natančneje seznanil z njihovo bogato gramatično tradicijo cerkvene slovanščine, v katero nedvomno sodijo spis **Осьмь частii slova in slovnice АДЕΛΦΟΤΗΣ – Grammatika dobroglagolivago ellinoslovenskago jazyka, Grammatika slovenska** Lavrentija Zizanija iz leta 1596 in predvsem obširna slovnica Meletija Smotrickega **Grammatiki slavenskija pravilnoe syntagma** iz 1619. leta (Jagić I, 23–30; Derganc, 69). S svojim prijateljem in kasnejšim pomočnikom pri izdajateljskem delu **Matejem Sovičem** (začetek 18. stoletja – 1774) je rimskim vzhodnoslovanizacijskim težnjam ustvaril močno podporo, ki se je uspešno borila proti zagovornikom uporabe hrvaškega jezika v liturgičnih knjigah.

Znan je spis Dubrovčana Stjepana Rose **Annotazioni in ordine alla versione slava del Messale Romano** (spis je ostal v rokopisu in brez učinka; Cronia, 100), v katerem avtor ni kritiziral toliko vzhodnoslovanske redakcije cerkvene slovanščine v Karamanovem misalu kot rabo cerkvenoslovanskega jezika v liturgičnih knjigah nasploh (Jagić I, 51). Zavzemal se je za uporabo dubrovniško-bosenskega govora v cerkvi, vanj je sam prevedel Novo zavezo, Epistole in evangelije (EJ 5, 201; Stojković, 129). Matej Karaman je odgovoril v delu **Identità della lingua litterale Slava e necessità di conservarla ne' libri liturgici** (1753). V njem je zagovarjal jezik vzhodnoslovanske redakcije, obenem pa pretresel vse probleme slovanskega bogoslužja, njegove zgodovine, pisave, jezika in besedil. Kljub pomanjkljivostim (o izvirnosti

⁴ Polni naslov: **Букваръ slavenskij pismeny Veličajšagō Učitelja B. Ieronima stridonskago Napečatanъ. Vb Rimě Tipomъ Světagō Sobora o' Razmnoženija Věry. Vb lěto 1753. Izvoleniemъ Starčjsihъ.**

⁵ Opis in značilnosti bukvarja so v članku podane na podlagi analize druge izdaje bukvarja iz leta 1753 (primerek iz NUK-a v Ljubljani, sign. II 20740).

vzhodnoslovanske redakcije cerkvene slovanščine, o sv. Hieronimu kot prevajalcu Svetega pisma, o avtohtonosti hrvaške glagolice) je spis *Identità della lingua ...* najpopolnejše delo o problemih slovanske filologije pred 19. stoletjem pri Hrvatih. Spis so preučevali in navajali razni učenjaki: Assemani, Dobrovský, Šafárik, Kopitar, Rački, Jagić, Vondrák itn. (EJ 5, 201; Cronia, 101). Na podlagi Karamanovega dela je papež Benedikt XIV. leta 1754 prepovedal rabo ljudskega jezika v cerkvi in dovolil le cerkvenoslovanskega (EJ 5, 201, Jagić II, 51).

K prevladi cerkvenoslovanskega jezika vzhodnoslovanske redakcije v hrvaških glagolskih liturgičnih delih je doprinesel tudi spis Mateja Sovića *Riflessioni sull' ignoranza della lingua slava letterale in Dalmazia*, v katerem je avtor izrazil svoje prepričanje o pomanjkljivem znanju knjižnega cerkvenoslovanskega jezika med hrvaškimi glagoljaši. Cerkvenoslovanski knjižni jezik se razprostira od Jadranskega do Ledenega morja in je zapisan v svetih knjigah grškega obreda v cirilici in rimskega obreda v glagolici. Ta jezik večinoma razumejo tudi "Dalmatinci", vendar ga pravilno malokdo zna. Poleg samega Sovića naj bi knjižni jezik znali samo njegov učitelj Karaman in še dva zagovornika vzhodnoslovanske redakcije cerkvenega jezika, Dinarić in Ljubenković. Niti Levaković in Paštrić ga nista dobro poznala. Sović je nasprotoval dialektom tako v liturgičnih kot v posvetnih besedilih in je trdil, da je hrvaški jezik pokvarjen. V Dalmaciji namreč ni moč najti niti dveh, ki bi se ujemala v pravopisu in izrazih. Medtem ko je zagovarjal cirilico in glagolico, je bil strogo proti latinici, ki je, po njegovem mnenju, precej pripomogla k pokvarjenosti knjižnega jezika. Zato je z zadovoljstvom pozdravljal glagolsko-cirilski bukvar Mateja Karamana iz leta 1739 (Stojković, 128–129).

LI V slovničnem razdelku na začetku in na koncu bukvarja opazimo Levakovićevo predlogo, ki pa jo je Karaman nadgradil z različnimi dopolnitvami. Te pričajo o njegovem zavestnem sprejetju vzhodnoslovanskega grafičnojezikovnega vzorca.

LI.I V svojem *Alphabetumu* glagolskih, cirilskih in latinskih črk na začetku bukvarja (razpredelnica je podobna Levakovićevi) je bodočim uporabnikom bukvarja predstavil zbir grafičnih znakov: Levaković se je v svoji predstavitvi izognil posebnim glagolskim znakom /Ā, ñ, é itn. (glej uvod)/, Karaman pa je, nasprotno, ustaljeno azbučno razpredelnico popolnil z novimi znaki rimskih vzhodnoslovaniziranih izdaj /npr. ǣ [ō], ǣ [ī], í [ō] (ostrivec je pomaknjen nekoliko v levo) itn./ in glagolski črkopis priredil cirilskemu (v razpredelnici glagolskih črk manjka samo znak za *ksí*, vsem ostalim cirilskim črkam je Karaman ustvaril ustreznice, npr. cir. Ѣ → glag. ǣ, cir. ѣ → glag. ǣ, cir. ѿ → glag. ǣ, cir. ѿ → glag. ǣ itn.; razmerje med glagolskimi in cirilskimi črkami je v bukvarju tako 39 : 40).

Kot cirilska fondna osnova mu je poslužil azbučni fond vzhodnoslovanskih slovnice cerkvene slovanščine, primerne glagolske vzorce pa je ponovno poiskal v Levakovićevelem tisku, tokrat sicer ne v bukvarju (in misalu), ampak v vzhodnoslovaniziranem Brevirju 1648. Skoraj vsi posebni glagolski znaki v Bukvarju

ⲁⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓ	ⲀⲖⲚⲏ ⲀⲖⲚⲏ ⲛⲓⲖⲚⲏ ⲀⲖⲚⲏ ⲛⲓⲖⲚⲏ
ⲁⲓⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓⲛⲓ	ⲀⲖⲚⲏ ⲀⲖⲚⲏ ⲛⲓⲖⲚⲏ ⲀⲖⲚⲏ ⲛⲓⲖⲚⲏ
ⲁⲓⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓⲛⲓ	ⲀⲖⲚⲏ ⲀⲖⲚⲏ ⲛⲓⲖⲚⲏ ⲀⲖⲚⲏ ⲛⲓⲖⲚⲏ itn.
ⲁⲓⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓⲛⲓ	ⲀⲖⲚⲏ ⲀⲖⲚⲏ ⲛⲓⲖⲚⲏ ⲀⲖⲚⲏ ⲛⲓⲖⲚⲏ
ⲁⲓⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓⲛⲓ	ⲀⲖⲚⲏ ⲀⲖⲚⲏ ⲛⲓⲖⲚⲏ ⲀⲖⲚⲏ ⲛⲓⲖⲚⲏ
ⲁⲓⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓⲛⲓ ⲛⲓⲛⲓⲛⲓ	ⲀⲖⲚⲏ ⲀⲖⲚⲏ ⲛⲓⲖⲚⲏ ⲀⲖⲚⲏ ⲛⲓⲖⲚⲏ itn.

11.5 Poseben razdelek je Matej Karaman namenil tudi predstavitvi glagolskega in cirilskega številčnega sistema (v obeh črkovnih številčnicah je razpoznavni znak titla nad osnovnim grafemom, npr. $\tilde{\text{ⲁⲓ}} = 22$, $\tilde{\text{ⲛ}} = 40$, $\tilde{\text{ⲓⲛⲓⲛⲓ}} = 7000$ in $\tilde{\text{ⲛ}} = 6$, $\tilde{\text{ⲕⲖ}} = 22$, $\tilde{\text{ⲉ}} = 200$ itn.). Številčna sistema se razlikujeta v osnovni črkovni podstavi: prvemu je temelj izvirno ciril-metodovsko številčenje ($\tilde{\text{ⲛ}} = 1$, $\tilde{\text{ⲛ}} = 2$, $\tilde{\text{ⲓⲛ}} = 3$, $\tilde{\text{ⲛⲓ}} = 4$, $\tilde{\text{ⲓⲛ}} = 5$, $\tilde{\text{ⲛ}} = 6$, $\tilde{\text{ⲓⲛ}} = 7$, $\tilde{\text{ⲛ}} = 8$, $\tilde{\text{ⲓⲛ}} = 9$, $\tilde{\text{ⲛ}} = 10$, $\tilde{\text{ⲓⲛⲓ}} = 11$, $\tilde{\text{ⲛⲓⲛ}} = 12$, $\tilde{\text{ⲓⲛⲓⲛ}} = 13$, ... $\tilde{\text{ⲛ}} = 20$, $\tilde{\text{ⲓⲛⲓ}} = 21$, $\tilde{\text{ⲛⲓⲛ}} = 22$, $\tilde{\text{ⲓⲛⲓⲛ}} = 23$, ... $\tilde{\text{ⲓⲛⲓ}} = 30$, $\tilde{\text{ⲛ}} = 40$, $\tilde{\text{ⲓⲛ}} = 50$..., $\tilde{\text{ⲛ}} = 100$, $\tilde{\text{ⲓⲛ}} = 200$, $\tilde{\text{ⲛⲓ}} = 700$, $\tilde{\text{ⲛ}} = 800$, ... $\tilde{\text{ⲛ}} = 1000$, $\tilde{\text{ⲛⲓⲛ}} = 2000$, $\tilde{\text{ⲓⲛⲓⲛ}} = 3000$ itn.), drugemu pa značilna razvrstitev grškega alfavita ($\tilde{\text{Ⲁ}} = 1$, $\tilde{\text{Ⲗ}} = 2$, $\tilde{\text{Ⲓ}} = 3$, $\tilde{\text{Ⲁ}} = 4$, $\tilde{\text{ⲉ}} = 5$, $\tilde{\text{ⲛ}} = 6$, $\tilde{\text{ⲛ}} = 7$, $\tilde{\text{ⲛ}} = 8$, $\tilde{\text{ⲉ}} = 9$, $\tilde{\text{ⲓ}} = 10$, $\tilde{\text{Ⲁⲓ}} = 11$, $\tilde{\text{Ⲗⲓ}} = 12$, $\tilde{\text{Ⲓⲓ}} = 13$, ... $\tilde{\text{ⲕ}} = 20$, $\tilde{\text{ⲕⲀ}} = 21$, $\tilde{\text{ⲕⲖ}} = 22$, $\tilde{\text{ⲕⲒ}} = 23$, ... $\tilde{\text{Ⲁ}} = 30$, $\tilde{\text{Ⲁ}} = 40$, $\tilde{\text{ⲛ}} = 50$, $\tilde{\text{ⲛ}} = 60$, ... $\tilde{\text{ⲓ}} = 100$, $\tilde{\text{ⲉ}} = 200$, $\tilde{\text{ⲛ}} = 700$, $\tilde{\text{ⲛ}} = 800$, $\tilde{\text{ⲛ}} = 900$,⁶ ... $\tilde{\text{Ⲁ}} = 1000$, $\tilde{\text{ⲛ}} = 2000$, $\tilde{\text{ⲛ}} = 3000$ itn.).

1.2 Natančnemu tehničnemu prikazu grafemov, zlogovnih nizov in številčnih vrednosti sledi obsežen besedilni del na straneh od osemnajst do šestdeset. Karamanov bukvar vsebinsko ni inovativen; avtor je v molitveni del abecedarja vključil vsa besedila Levakovičevega bukvarja v popolnoma enakem zaporedju, le da si besedila vzporedno sledijo v glagolici in cirilici.

Seznam vseh besedil v obeh bukvarjih obsega šestindvajset enot:

Bukvar 1629	Bukvar 1739 (1753)
Otče našb	Otče našb
Zdrava Marija	Radujsja Marie
Blagoslovenie trapezi	Blagoslovenie trapezy
Blagoslovi te: Bog	Blagoslovi te: Bogu
Deset zapovedi Zakona	Desjatoslovie
Časti Boga edinago	Čdina Boga počitaj
Reče Gospodъ ... (Ps. 110 /109/)	Reče Gospodъ ... (Ps. 110 /109/)
Ispovem se tebi ... (Ps. 111 /110/)	Ispovemsja teбъ ... (Ps. 111 /110/)
Blaženъ mužъ ... (Ps. 112 /111/)	Blaženъ mužъ ... (Ps. 112 /111/)

⁶ V vzhodnoslovanski redakciji cerkvene slovanščine je med drugim južnoslovanskim vplivom prišlo do spremenjenega zaznamovanja številčne vrednosti 900: nekdanji cirilski ⲁ [ç] je zamenjal ⲛ [c], ki ustreza glagolski označitvi tega števila (Uspenski, 204).

izjemoma pa tudi nad predhodnimi soglasniki, ko zaradi neprimerne višine samoglasnika z nadvrstičnim znakom zapis polkrožca nad njim ni možen (npr. **ПИСАНІЯ** [Pisañija]); veliko zgledov tega nadvrstičnega znaka najdemo v Zizanijevi slovnici, medtem ko v slovnici Smotrickega tega znaka ni (npr. Ziz. **МОА, ТЫХЪ, ДА БЫ СПАСОСА, МИЛОСТЬ, ЗАПОВѢДЬ** /ob jatu – grafično visokem samoglasniku – stoji polkrožec, enako kot pri Karamanu, nad levim soglasnikom/ itn.); v bukvarju se ta nadvrstični znak uporablja tako v glagolskem kot v cirilskem tisku (**ЦАРЯ** → **ЧНБ** [carjâ], **СВОЯ** → **ШВЯ** [svojâ], **ГРѢХЪ** → **ГРѢХЪ** [grěhъ] /s polkrožcem nad desnim soglasnikom/, **ТАИНА** → **ТАИНА** [tâjnaja] itn.);

– poševice v desno ali v levo so v misalu najpogostejše nadvrstično znamenje z več funkcijami:

a) v redkih primerih jih lahko razlagamo kot ostanke označevanja naglasnih mest (**ЯШМНННПЗЯШПЗ ЯЗЗЯЗЯМН** [so obemanádesja'te učenikomá], **ПОВАЯМ** [tvoímъ], **НАНЪ** [dadě], **С** [sě], **С** [sé];

b) dosledno se uporabljajo pri oblikah osebnega (in oziralnega) zaimka za 3. osebo (г [i] akuz. sg. m., **Ю** [jù] akuz. sg. f., **Е** [è] akuz. sg. n., **Я** [íhъ] gen. pl. m., **Я** [jà] akuz. pl. m., **Я** [íhže] akuz. pl. m. itn.); enako v bukvarju: **ЕРЪ** → **ЯЯ** gen. sg. m., **ИМЪ** → **ЯМ** dat. pl. itn.; prevzemanje iz vzhodnoslovanskih slovníc je očitno (Ziz. **ИХЪ, ИМЪ**; Smot. 'ерò ali 'и, 'ю, 'е itn.);

c) najpogosteje je *s poševicami* v desno zaznamovana mehkost soglasnikov; sámo zaznamovanje se v obeh osrednjih liturgičnih knjigah razlikuje: v misalu (in v bukvarju) postavlja Karaman poševice nad ustrezen soglasnik (npr. v bukvarju: cir. **ПЛОТЬ** : glag. **ПЛЮТИ**; cir. **ВОПЬ** : glag. **ПЮТИ** itn.); v misalu: **ПЮТИ** [oltařb], **ЮТИ** [suřb], **КЮТИ** [krořb] itn.); v brevirju pa je zaznamovanje mehкости stalna grafična značilnost izglasnega polglasnika (npr. **ПЗЯ** [deně], **ЯЯ** [noćě], **ЮЯ** [Gďě], **ЧНБ** [Carě] itn.). Iz navedenih primerov je razvidno, da je Karaman v Misalu 1741 nadaljeval v bukvarju izoblikovano cirilsko-glagolsko razmerje **Ъ** : **Ь** → **ı** : **í** (glej pogl. 1.1.1), v brevirju pa je izdajatelj poiskal drugačno grafično rešitev: poudarjeno fonetično razmerje *trdosti/mehкости soglasnikov* iz prejšnjih Karamanovih izdaj se je v tem delu grafično preneslo na polglasnika **ı** [b] : **í** [b], kar se je jasneje ujemalo s cirilsko predlogo. /Nemara je prav pri tej grafični posebnosti Brevirja 1791 potrebno pojasniti zgodovinske okoliščine nastanka tega liturgičnega dela. Brevir je za tisk, kmalu po izdaji misala, pripravil skupaj z Matejem Sovičem že Karaman, vendar ga je Kongregacija za širjenje vere natisnila šele po smrti obeh avtorjev – 1791. Delo je v ta namen ponovno pregledal in pripravil rabski škof Ivan Petar Gocinić (Tandarić, 149), zato je izvor posameznih odstopanj od Karamanovih tiskov mogoče pripisati prav temu dejstvu/.

Karamanovo preoblikovanje glagolskih črk po (vzhodnoslovanskih) cirilskih grafemih na Hrvaškem ni želo odobravanja, saj je umetno trgalo vezi s hrvaško glagolsko

tradicijo in je nenamerno ustvarilo osnovo za postopno odtujevanje glagolske liturgične literature od splošnejše rabe na hrvaškem področju. Karamanovo tiskarsko dejavnost je še stoletje kasneje grobo kritiziral Kopitar v predgovoru h *Glagolita Clozianus*. Po njegovem mnenju je Karaman glagolski črkopis z doslednim prilagajanjem rutenskemu črkopisu (t. j. črkopisu v vzhodnoslovanskih slovnicaх cerkvene slovanščine, V. B.) povsem popačil. Preproste glagolske črke je popacal s "čirečarami" ali "mušjimi dreki" (v mislih je imel diakritične znake – pikice, črtice, predvsem pa vejice, apostrofe in naglasna znamenja, V.B.), da je lahko podal težke norčije Rusov, ki so bile deloma povsem odveč. Za zgled je postavil prvo izdajo misala iz leta 1483 (tudi Levakovičev), kjer je zapis jasen in čist, medtem ko so Karamanovi razmiki med vrstami zapolnjeni in popacani z mušicami (Kopitar, XVI–XXVII). V svoji kritiki Karamanovih del pa Kopitar nikjer ne omenja, da so "čirečare" in "mušji dreki" že v Levakovičevi izdaji brevirja iz leta 1648 in tako niso povsem Karamanova novost.

1.3.2 Besedilnemu delu bukvarja ponovno sledi tridelni gramatični razdelek:

- glagolska razvezava ligatur (Ⲅⲉⲣⲏⲁⲛⲏⲟⲩⲏⲛⲉⲗⲁ Ⲙⲉⲛⲉⲗⲁ ⲛⲉⲗⲁ [Ispravljenie svjazanih pismenb]), npr. Ⲅⲉ [e^{ze}] = Ⲅⲉⲗⲁ Ⲅⲉⲗⲁ (eže eže), ⲛⲉ [p^r] = ⲛⲉⲗ [pr], ⲙⲉ [m^o] = ⲙⲉⲗ [mo] itn.;
- glagolska pojasnila titelnih okrajšav (Ⲅⲉⲛⲉⲗⲁ ⲗⲁⲗⲁ ⲛⲉⲗⲁ ⲛⲉⲗⲁ [Slozi imenъ podъ titlami]), npr. Ⲅⲉⲗⲁⲗⲁ [Aĭlia] = Ⲅⲉⲗⲁⲗⲁⲗⲁⲗⲁ [Allilua], Ⲅⲉⲗⲁⲗⲁ [Bġvi] = Ⲅⲉⲗⲁⲗⲁⲗⲁ [Bogovi], Ⲅⲉⲗⲁⲗⲁ [Gĭb] = Ⲅⲉⲗⲁⲗⲁⲗⲁⲗⲁ [Glagolb] itn.;
- obširna latinska razlaga glagolskih in cirilskih grafemov (In Alphabetum Illyricum expositio).

Zadnji gramatični razdelek je Matej Karaman oblikoval kot samostojno študijo o glasovnih vrednostih slovanskih črk. Pri vsaki je izpisana njena ustrezna glasovna vrednost v latinščini, ob mnogih pojasnitev izgovornih različic pri vzhodnih (*Rutheni*, *Moscovita*) in južnih Slovanih (*Dalmata*, *Bulgari*) ter njihova primerjava z drugimi neslovanskimi jeziki. Vse izgovorne različice so podkrepljene s primeri, največkrat z latinskimi v treh pisavah ali s slovanskimi (praviloma pri značilnih slovanskih fonemih, kot so npr. *ž*, *dz*, *ć* itn.). Obrazloženi so vsi grafemi iz glagolskega niza na osmi strani, kot samostojni gesli sta navedeni še varianti dveh grafemov: ob ⲚⲚ [j] različica Ⲛ̇ [j] in ob ⲘⲘ [ć] različica Ⲙ̇ [š^ć]). Na koncu razlage so dodani še štirje grafemi: glagolski ⲛ̇ ⲛ̇̇, cirilska Ⲅ̇, ⲟ̇, ⲗ̇, posebni grafem Ⲛ̇̇ ter dva interpunkcijska znaka ; in ^̇. Skupno je v opisu osemindeset gesel.

Latinska razlaga grafemov je izvirno Karamanovo delo, v katerem je dokazal svoje prefinjeno poznavanje glasovnih raznolikosti posameznih slovanskih jezikov. Predstavitev njegove grafičnofonetične študije, ki v zametkih posega tudi v oblikoslovje, je zanimiva tudi zaradi jasnih povezav z vzhodnoslovansko slovnico Meletija Smotrickega (avtoričini zaznamki so označeni z zvezdico *).

predlog in zaznamuje *ex, a, de*: **ѣ** & **ѡ** stoji v prvem delu sestavljenke; brezpredpanski samostalniki in glagoli imajo **ꙗ** & **от**: ne pišemo **ꙗви** & **ѡецъ**, ampak **ꙗвѣ** & **отецъ**, Otez, Pater.

ѵ & **ѷ** ustreza lat. *z*: npr. *grazia*, **ꙗбѣнѣнѣнѣ**, **грациѣ**.

Ѡ & **ч** se izgovarja kot romanski *c* pred vokali *e* ali *i*: npr. *cecini*, **Ѡꙗꙗꙗꙗꙗ**, **чечини**.

ш & **ш** ustreza lat. *sc*: npr. *scio*, **шꙗꙗ**, **шио**.

щ & **ш** ustreza lat. *sch*: npr. **щꙗꙗꙗ**, **шитъ**, *schit*, *scutum*. Bolgari in nekateri Dalmatinci ga izgovarjajo kot *sch*: npr. *schit*.

ш pri Dalmatincih zveni kot *ch*: npr. **шꙗꙗꙗ**, *hochju*, *volo*, vendar pa ga Ruteni izgovarjajo kot *sch*, torej **шꙗꙗꙗ**, *hoscchiu* in to posebno dalmatinsko črko imenujejo *schja*.

ѣ & **ъ** se imenuje vezalni vokal, ki povzroči, da je soglasnik ob njem trd: npr. **ꙗѣнѣ**, **илъ**, *ill*, *limus*. Poleg tega je razpoznavni znak spola in deklinacije; vsi slovanski samostalniki, ki se končujejo na **ѣ** & **ъ**, so moškega spola in spadajo v drugo sklanjatev.*

*Karamanov poseg v oblikoslovno ravnino priča o vzhodoslovanski slovnični predlogi, saj se ujema z razvrstitvijo samostalnikov pri Smotrickem, kjer so v drugi sklanjatvi poleg ostalih tudi samostalniki moškega spola na trd soglasnik, tipa **Клевретъ**, **Пророкъ**, **грѣхъ** itn. Razvrstitev v Zizanijevi slovnici je drugačna: druga sklanjatev je ženska tipa **Ноуцъ**, **-и**, samostalniki moškega spola, tipa **Богъ**, **-а**, pa so uvrščeni v prvo sklanjatev.

ѣ & **и** ustreza lat. *i*, pri katerem je jasno opazna trdost rutenskega izgovora. Dalmatinci ga v zadnjih zlogih vseh odvisnih sklonov, razen v ablativu množine druge sklanjatve,* izgovarjajo kot odprti **e**: **ꙗꙗꙗѣ**, *vode*, *aquæ*.

*V mislih je nedvomno imel instrumental plurala samostalnikov moškega spola jo-sklanjatve, npr. stcsl. **ꙗꙗꙗѣ** nom. sg. m. → **ꙗꙗꙗѣ** instr. m. pl.

ѣ & **ъ** je drugi vezalni vokal, zaradi katerega zveni predhodni soglasnik mehkeje: npr. **ꙗꙗѣ**, **конъ**, *cogn*, *equus*; **ꙗꙗꙗꙗꙗѣ**, **родитель**, *roditegl*, *genitor*. Tako kot zvenita *n* v *ogni* in *l* v *egli* zaradi predhodnega *g* mehko, prav tako postane mehak pri Slovanih soglasnik, ki mu sledi **ѣ** & **ъ**. Enako funkcijo opravlja rastoči naglas ob soglasniku: npr. **ꙗꙗꙗѣ** zveni enako kot **ꙗꙗꙗѣ**. Samostalniki moškega spola, ki se končujejo na **ѣ** & **ъ**, spadajo v četrto, samostalniki ženskega spola pa v tretjo slovansko sklanjatev.*

*Tudi tu opazimo sovpadanje s slovnico Smotrickega, ki je v svojo četrto sklanjatev vključil poleg ostalih tudi samostalnike moškega spola tipa: **ꙗꙗꙗꙗꙗѣ**, **врачъ** itn., v tretjo pa samostalnike ženskega spola, tipa: **ꙗꙗꙗꙗꙗѣ**, **плотъ**, **жизнь** itn. V Zizanijevi tretji sklanjatvi so samostalniki srednjega spola, v četrto pa samostalniki ženskega spola: **ꙗꙗꙗꙗꙗѣ**, **ꙗꙗꙗꙗꙗѣ**.

ѣ & **ѣ** je dvoglasnik. Moskovčani in nekateri Dalmatinci ga izgovarjajo kot *je*; Bolgari in nekateri Dalmatinci kot *e*; Poljaki in nekateri Dalmatinci kot *i*: npr. **ꙗꙗꙗꙗꙗѣ**,

Ѣ & **Є**, *vjera, vera, vira, fides.*

З & **Є** na začetku besede ustreza *je*, v sredini in na koncu besede pa *e*; tedaj je razpoznavni znak množine: npr. **ЗѢВЪИ ЗѢЮТЪ**, **ЄДИНЪ ЄСТЪ**, *edin jest, unus est*; **ЯПЧЪИ, ОТЦЕМЪ**, *Otzem, per Patrem*; **ЯПЧЪИ, ОТЦЕМЪ**, *Otzem, Patribus**. Ko stoji samostojno s padajočim naglasom, pomeni *illud*: npr. **СЪСЪОПЪЯЪ Ѣ, СОТВОРИ Ѣ**, *soтвори je, fecit illud*.

***Є** [e] je razpoznavni znak množine tudi v vzhodnoslovanskih slovnicaх: Smot.

ТЪМЪ 'ОТЦЕМЪ instr. sg. m. : **ТЪМЪ 'ОТЦЕМЪ** dat. pl. m. in

ТЪМЪ ИМЕНЕМЪ dat. pl. n.

Ј & **Ю** ustreza lat. *ju*: npr. **ЈУСТЪ**, **ЈУСТЪ**, *justus*.

Я & **Ѡ** je odprti *o* in ločuje množinske sklonе od edninskiх: npr. **РЪЯЪЯЪИ,**

ПРОРОКОМЪ, *prorokom, per prophetam* : **РЪЯЪЯЪИ, ПРОРОКОМЪ**, *prophetis*.

*Ponovno najdemo zgled v vzhodnoslovanskih slovnicaх: Smot. **ПРОРОКОМЪ**

instr. sg. m. : **ПРОРОКОМЪ** dat. pl. m. in celo s premeno korenskega vokala, npr.

Ziz. **КОСТИ** gen. sg. f. : **КѠСТИ** nom. pl. f.

Ј & **Ѡ** je dvoglasnik. Ustreza lat. *ja*: npr. Troja, **ТЪЯЪ**, **ТРОА**. Dalmatinci ga pogosto izgovarjajo kot odprti *e*: npr. **ЈМЕ**, *ime nomen*; na koncu nekaterih glagolov, ki se končujejo s **Ѡ**: npr. **МОЛЪМО**, *molimse, oramus*; v zadnjih zlogih za črkami **Ѡ**, **ѡ**, **Ѣ**, **Ѥ**, **Ѧ**: **МЪМО**, *mrexe, retis*; **ОТЪ**, *Otze, Patres*; **МЪМО**, *vraze, medicos*; **ЈУНОСЪ**, *junosce, juvenes*; **НЪСЪ**, *niščje, inopes*; **ОБЪ**, *obchje, communes*; v odvisnih sklonih prve sklanjatve samostalnikov,* ki se končujejo praviloma na čisti **Ѡ** ter na čisti in nečisti **Ѡ**: npr. **МАРИА**, *Marie, Mariae*; **ЗЕМЪ**, *Zemlje, terræ*; **МО**, *vije, colli*. Ruteni izgovarjajo **Ѡ** v končnih zlogih za istimi črkami kot *a*, npr. **МРЕЖА**, *mrexa*; **ОТЦА**, *otza* itn., Moskovčani pa v omenjenih sklonih namesto **Ѡ** deloma **Ѡ** deloma **и**: npr. **БОГОРОДИЦЫ МАРИА**, *Bogorodizi Marii, Dei genitricis Mariae*.

*Enako v slovnici Meletija Smotrickega, kjer so v prvi sklanjatvi samostalniki ženskega spola (in moškega spola), tipa **ДЪВА**, **ЮНОША**, **ЛАДЪА** itn. V Zizanijevi slovnici so v prvi sklanjatvi samostalniki moškega spola na trd soglasnik, npr. **БОГЪ**.

Ѣ – to črko uporabljajo Ruteni na enak način kot Grki, Dalmatinci pa na tem mestu pišejo **Ѣ** – črki, iz katerih sestoji: npr. **ДЪВЪ**, **ДУСЪ**, *Duks, Dux*.

Ѣ & **Ѥ** ustreza *ps*. Ruteni ga uporabljajo v grških besedah, Dalmatinci pa za označevanje številčne vrednosti 700.

Ѣ & **Ѥ** zveni kot gr. *θ*. Tako Ruteni kot Dalmatinci jo uporabljajo v grških besedah: npr. **ѢСОЛОГЪ**, *Theologh, Theologus*.

Ѣ & **Ѥ** ustreza *y*: npr. **ѢСОПЪ**, *yssop, hyssopus*.

Ѣ se v ilirskem brevirju uporablja za grški *υ*: npr. **ПАВЕЛЪ**, *Pavel, Paulus*; **АУГУСТЪ**, *August, Augustus*.

овъ њ je pri Rutenih ista črka: овъ začenja, њ nadaljuje in zaključuje besedo: npr. овъсѣждѣс, *usuxdu*, *judicabo*.

ѣ in ѣ sta ista črka: ѣ* začenja, ѣ* nadaljuje in zaključuje besedo: npr. ѣвѣлюѣа, *javlјajusја*, *appareo*.

*Črki sta v opisu očitno zamenjani, saj sam primer izpričuje ustaljeno rabo obeh grafemov: ѣ na začetku, ѣ v sredini in na koncu besede.

Ѣ je rutenski Ѣ, ali navaden Ѣ, ki sta se uporabljala namesto Ѣ. П Ѣ е so se pisale namesto Ѣ.

; - za vprašaj uporabljajo Ruteni piko z vejico.

^ - ta znak prav tako označuje množinske sklonе; ostali primeri, ki jih lahko uvrstimo v pravopis, etimologijo* in skladnjo, obeležujejo v ilirski ali slovanski slovnici besede, ki napominjajo Boga.

*V vzhodnoslovanskih slovnicaх Lavrentija Zizanija in Meletija Smotrickega je z izrazom 'ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ poimenovano oblikoslovje.

Z zadnjim razdelkom bukvarja, t. j. z latinsko razlago grafemov, je Karaman postavil temelj grafičnim rešitvam, s katerimi je karseda natančno projiciral vzhodnoslovansko cirilsko predlogo v glagolsko grafijo. To je s pridom uporabil in nadalje razvil v svojih izdajah liturgičnih knjig (v Misalu 1741, v posthumni izdaji njegovega brevirja /1791/ pa njegov naslednik Ivan Petar Gocinić).

Literatura in viri

Babić I: Vanda Babić (1997). Vzhodnoslovanizacija hrvaških glagolskih liturgičnih tekstov v 17. in 18. stoletju in oblikovanje značilnih grafičnih sistemov Levakovičevih izdaj misala in brevirja. SLOVO 47. Zagreb. V tisku.

Babić II: Vanda Babić (1986). Hrvatskoglagoljske tiskane početnice iz 1527., 1530. i 1561. godine. Diplomaska naloga. Ljubljana.

Babić III: Vanda Babić (1996). Vpliv vzhodne cerkvene slovanščine na hrvaške glagolske tekste iz 17. in 18. stoletja. Doktorska disertacija. Ljubljana.

Cronia: Arturo Cronia (1954). »Glagolitica vaticana« v Karamanovih »Considerazioni sul' Identità della lingua litterale slava« iz leta 1753. Slavistična revija, letnik 5-7. Ljubljana, str. 99-108.

Derganc: Aleksandra Derganc (1986). Prve cerkvenoslovanske in Bohoričeva slovnica. Slavistična revija, letnik 34, št. 1. Ljubljana, str. 67-76.

EJ: Enciklopedija Jugoslavije 5 (1962). Zagreb.

Hamm: Josip Hamm (1971). Ruska redakcija u glagoljskim spomenicima. Slovo 21. Zagreb, str. 213-222.

Jagić I: Vatroslav Jagić (1910). Энциклопедія славянској филологіи. Санктпетербург.

Jagić II: Vatroslav Jagić (1913). Hrvatska glagolska književnost. V: Branko Vodnik, Povijest hrvatske književnosti, knj. 1. Zagreb, str. 9-64.

- Jembrih: Alojz Jembrih (1980). Najstarije hrvatske početnice. Istra 3–4. Pula.
- Karaman: Matej Karaman (1753). Bukvar6 slavenskij. Rim.
- Misal 1741: Matej Karaman (1741). Missale romanum slavonico idiomate. Rim.
- Brevir 1791: Matej Karaman (1791). Breviarium romanum slavonico idiomate. Rim.
- Kopitar: Jernej Kopitar (1995). Jerneja Kopitarja Glagolita Clozianus – Cločev glagolit (uredil in spremno besedo napisal Jože Toporišič, prevedel Martin Benedik). Ljubljana.
- Kukuljević: Ivan Kukuljević (1860). Bibliografija hrvatska I. str. 131.
- Levaković: Rafael Levaković (1629). Azbukividnjak slovinskij. Rim.
- Pandžić: B. Pandžić (1978). Franjo Glavinić i Rafael Levaković u razvoju hrvatske pismenosti. Nova e vetera 1/2. Sarajevo, str. 85–112.
- Putanec: Valentin Putanec (1979). Značenje riječi psaltir »bukvar«. Slovo 29. Zagreb, str. 93–96.
- Smot.: Мелетий Смотрицкий (1979). Грамматика славѣнскихъ правилное сѣнтагма. 1619. Киѣв. Faksimilna izdaja.
- Stojković: Marijan Stojković (1930). Pokušaj uvođenja ruskoslavenske gramatike M. Smotrickoga kod Hrvata katolika. Nastavni vjesnik, knj. 38. Zagreb, str. 120–131.
- Tandarić: Josip Leonard Tandarić (1993). Dodaci Karamanovu misalu. Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost. Rasprave i prinosi. Zagreb, str. 148–151.
- Uspenski: Б. А. Успенский (1987). История русского литературного языка (XI – XVII вв.). München.
- Ziz.: Лаврентий Зизаний. (1980). Грамматика словенска. Киѣво 1596. Киѣв. Faksimilna izdaja.
- Ge. Mateji Kunstek se za svetovanje in korigiranje prevoda iz latinščine najlepše zahvaljujem.

Vanda Babič

UDK 811.163.42(091)17/18:003.349:929 Karaman M.

SUMMARY

THE 1739 PRIMER — MATEJ KARAMAN'S INTRODUCTORY PUBLICATION AND ITS PLACE IN THE DEVELOPMENT OF A SPECIAL GLAGOLITIC GRAPHIC SYSTEM IN KARAMAN'S EDITIONS OF LITURGICAL BOOKS

At a sharp point of convergence of two graphic linguistic traditions, the Croatian Glagolitic one and the Eastern Slavonic Cyrillic one, Rome's publishing was marked by two experimental publications — the primer *Azbukividnjak slovinskij* (Rome, 1629) and *Bukvar6 slavenskij* (Rome, 1739). The two books present their respective authors' (Rafael Levaković and Matej Karaman) graphic and printing solutions to be used in their later publishing enterprises.

Levaković's primer is a forerunner of his 1631 Misal, and Kramer's book anticipates his 1741 Misal (and his 1791 Misal). While very similar in their contents, the books accept two different orthographic

traditions in designing their Glagolitic graphic and orthographic systems: for one it is the principles of Croatian (more exactly, Protestant) publishing, and for the other it is the Eastern Slavonic graphic system, which adapted the Glagolitic writing system to the Cyrillic one and thus created the basis for the development of the characteristic Eastern Slavonic phonetic orthography. The 1739 primer with its revised Glagolitic writing system (not entirely original, as most of the new graphemes had been designed and used already in Levaković's 1648 Brevir) meant a definitive and deliberate adoption of the Eastern Slavonic grammatical tradition.

Boris Urbančič

1913 – 1998

Zadnje rekordno vroče poletje je bilo zagotovo vsaj do neke mere usodno za profesorja Borisa Urbančiča, dolgoletnega srčnega bolnika. Čeprav so mu življenjske moči nekaj zadnjih mesecev vztrajno pešale, pa je znal svojo energijo skrajno racionalno trošiti vse do poslednjih dni svojega dolgega in duhovno bogatega življenja, tako da mu je bilo dano ob polni psihični in pojemajoči fizični kondiciji uresničevati delovne načrte praktično vse do sklenitve življenjske poti.

Pokojni Boris Urbančič se je rodil v Ljubljani pred petinosemdesetimi leti. Po končani gimnaziji se je odločil za študij slavistike in še pred diplomo — diplomiral je iz slovenščine in starocerkvenoslovanščine — je njegovo nadaljnjo strokovno naravnost zakoličilo zanimanje za češki jezik in kulturo. Pri tem ni bila nepomembna naklonjenost tedanjega češkega lektorja Václava Buriana, ki je spodbujal in podpiral Urbančičevo usmeritev v bohemistiko. Z njo se je imel priložnost prvič pobliže seznaniti že leta 1933, ko je kot študent študijsko bival v Pragi, in tudi njegova prva strokovna razprava je bila objavljena na Češkem (*Česká proza v Slovinců, 1936*).

Ko je zaradi bližajoče se druge svetovne vojne češki lektor V. Burian zapustil Ljubljano, ga je nasledil kljub svoji mladosti za to delo že odlično pripravljeni B. Urbančič, ki je bil dotlej za dosežke pri proučevanju češko-slovenskih literarnih povezav še kot študent nagrajen z dvema svetosavskima nagradama ljubljanske univerze, za svoji seminarski nalogi pa je prejel tudi nagradi češkoslovaške vlade. Lektorsko delo je opravljal do 1943, ko se je moral kot aktivist Osvobodilne fronte pred okupatorjem umakniti iz Ljubljane in je svoje odporiško delovanje nadaljeval do konca vojne v partizanih, kjer je imel na skrbi predvsem organizacijo kulturno-prosvetnega dela.

Po nekajletnem povojnem politično-kulturnem delovanju se je sredi petdesetih let vrnil na Filozofsko fakulteto, kjer se je spet lotil med vojno prekinjenega lektorskega dela. V letih 1957 in 1958 se je ponovno strokovno izpopolnjeval v Pragi, nato pa je dobri dve desetletji posredoval znanje češkega jezika in informacije o bogati češki kulturi številnim generacijam slovenskih slavistov, vse do 1973, ko se je dokončno upokojil.

Svojo pred vojno začeto bohemistično dejavnost je nadaljeval tudi po vojni in občasno seznanjal slovenske bralce in radijske poslušalce z zanimivejšimi kulturnimi dogodki na Češkem, za študente češkega lektorata na ljubljanski slavistiki pa je pripravil *Češko čitanko* (1967). Nato je skupaj s češkima soavtorjema A. Jedličko in P. Hauserjem izdal še univerzitetni učbenik *Češčina* (1980), ki je doživel drugo, predelano izdajo le nekaj mesecev pred avtorjevo smrtjo.

Njegovo temeljito poznavanje češko-slovenskih oz. slovensko-čeških kulturnih odnosov in češke kulture sploh so izkoristili tudi uredniki zagrebške Enciklopedije Jugoslavije in Enciklopedije Slovenije, za kateri je napisal nekaj obsežnih sestavkov, nato pa je vse to bogato znanje strnil v monografiji *Slovensko-češki kulturni stiki* (1993), ki so mu jih — prevedene v češčino — izdali tudi v Pragi.

Drugo, nič manj pomembno področje Urbančičevega delovanja je bilo slovenistično. Do njegovega aktivnega vstopa v slovenistiko je prišlo razmeroma pozno, šele konec petdesetih let, po vrnitvi s študijskega bivanja v Pragi 1957/58, ko se je temeljiteje seznanil z načeli in dosežki praške jezikoslovne

šole. Svoje poglede na aktualna vprašanja slovenske jezikovne kulture in na načine njihovega reševanja je najprej predstavil na slavističnem zborovanju v Piranu 1960, nato pa jih je v razširjeni obliki objavil v več nadaljevanjih kot Kriterije pravilnosti v knjižni slovenščini v JiS, ki ga je v letih 1959-1965 tudi sourejal.

Dejavno je sodeloval pri koncipiranju pomembnih vsebinskih premikov na področju študija slovenskega jezika na ljubljanski univerzi, ko se je konec 50. let težišče študija nagnilo bolj v smer sodobnega knjižnega jezika, ki je pred tem imel — ob prevladujoči zgodovinski slovnici in dialektologiji — le status lektorata. In ko je nastajal koncept novega enojezičnega slovarja slovenskega jezika, je nasprotoval tako težnji po izdaji tezavrusa kot tudi zgolj posodobljenega Pleteršnika. Ker je poznal češko leksikologijo in leksikografijo kakor tudi njihov odlični 4-zvezkovni enojezični slovar, si je na vso moč prizadeval, da bi se slovenski slovar kakovostno čim bolj približal češkemu. Pridobil je priznane praške leksikologe, da so podrobno strokovnokritično ocenili Poskusni zvezek SSKJ, in poskrbel za vzpostavitev osebnih stikov in medsebojnih leksikološko obarvanih srečanj med ljubljanskimi in praškimi slovarniki, poskrbel pa je tudi, da se je na Češkem lahko podiplomsko izpopolnjevalo več mladih bodočih urednikov slovarja. Pridobil je tudi vidnega češkega jezikoslovca Alosa Jedličko, da je za JiS napisal članek o teoriji praške šole, da bi se slovenski slavisti lahko neposredno seznanili z načeli te, v svetu tedaj že dobro znane in uveljavljene jezikoslovne smeri.

Nemalo energije je žrtvoval tudi ob izidu SP 1962, ko je odločno branil uveljavljenega »bralca« pred vsiljevanim »bravcem«. Brez dvoma lahko dobršen del zaslug za to, da je bila nameravana sprememba pisave imen delujočih oseb z okrožnico Predsedstva SAZU preklicana, pripišemo prav Urbančičevemu vztrajnemu in strokovno dobro podprtemu nasprotovanju predvidene pravopisne reforme. Njegovo to področje zadevajočo razpravo, objavljeno v več nadaljevanjih v Delu, so ponatisnili celo ameriški izseljenci v Chicagu, v razširjeni in poglobljeni različici pa je izšla še v SR in tudi v posebnem natisu kot Problem »bravca« (1963).

Vrsto jezikoslovnih sestavkov, predvsem s področja jezikovne kulture in stilistike, je B. Urbančič zbral v knjigi O jezikovni kulturi (1972), ki je postala prava strokovna uspešnica, saj je bila celotna naklada razprodana prej kot v enem letu in je zatem doživela še dve dopolnjeni izdaji (1973, 1987). Knjiga je bila zelo opažena ne samo doma (vrsta ocen, v veliki večini pozitivnih), ampak tudi v tujini (na Češkem, Slovaškem, Poljskem, v Italiji, Nemčiji). Bojeval se je za uveljavitev načela splošne rabe kot osnove za jezikovno kodifikacijo in nasprotoval puristično, historicistično, logicistično in podobno obarvanemu normiranju sodobnega knjižnega jezika.

Nekaj let je dejavno sodeloval tudi v uredniškem odboru novega Slovenskega pravopisa in v zvezi s tem objavil svoja predloga pravopisne obravnave zemljepisnih in osebnih lastnih imen, o svojih pogledih na pereča jezikovnokulturna vprašanja pa je pogosto predaval tudi domačim in tujim slavistom (Piran, Bled, Sarajevo, Brno, Bratislava), pa študentom novinarstva, novinarjem v okviru njihovega stanovskega združenja, širši slovenski javnosti pa jih je predstavil v seriji predavanj na ljubljanskem radiu.

Čeprav je bil profesor Boris Urbančič po svoji osnovni strokovni usmeritvi bohemist in je to delo dolga leta opravljal nadvse odgovorno in uspešno, je bila njegova osnovna preokupacija vendarle slovenistika. Na tem področju bo ostal trajno zapisan v slovenskem jezikoslovju kot človek, ki je v 60. in 70. letih pomembno prispeval k uveljavitvi modernejših pogledov na knjižni jezik. Zanje se je zavzemal brezkompromisno, ne glede na zamere in udarce, tudi nizke, ki se jim spričo vedno premočrtnega ravnanja in odločnega zavzemanja za svoj strokovni prav ni bilo mogoče vedno izogniti.

Slovenistika in slovenska bohemistika sta z Borisom Urbančičem izgubili zelo prizadevnega in klicu izbrane stroke iskreno predanega človeka.

Viktor Majdič

Pedagoška fakulteta v Ljubljani

Preverjanje in ocenjevanje književnega znanja in sposobnosti na maturi ter pri zunanjem preverjanju znanja v osnovni šoli

Matura in zunanje preverjanje znanja v osnovni šoli sta v središču pozornosti ne le tistih, ki jih neposredno zadevata, temveč tudi širše javnosti. Ker zaokrožene primerjave obeh preverjanj (v besedilu poimenovanje uporabljam v pomenu preverjanja in ocenjevanja znanja in sposobnosti) še ni bilo, v pričujočem sestavku iščem stične točke in razhajanja med obema oblikama preverjanja književnosti, in sicer na ravni namena, prenosnika, celovitosti preverjanja književnih sposobnosti, ravni zahtevnosti spoznavnih stopenj, objektivnosti in vrednotenja. Primerjava je zasnovana na teoretičnih izhodiščih književne didaktike, kot jih je v strokovnih člankih in knjižnih izdajah oblikovala dr. Boža Krakar Vogel.

Če glede na namen ločimo selektivno in diagnostično preverjanje, gre na maturi in pri zunanjem preverjanju znanja v osnovni šoli za oboje. Matura kot selektivni instrument predstavlja vstopnico za univerzitetni študij in nadomešča sprejemne izpite na fakultetah. Podobno je z zunanjim preverjanjem v osnovni šoli, ki prav tako zamenjuje sprejemne izpite na srednjih šolah z omejitvijo vpisa. Uradno pri tem ne govorimo o selekciji, temveč o razvrščanju učencev v srednje šole, pri čemer gre le za drugo poimenovanje istega postopka. V obeh primerih lahko govorimo tudi o diagnostičnem preverjanju, ker se preverja, kaj učenci znajo, česa ne, kako so do konca izobraževanja v srednji oziroma osnovni šoli usvojili delne in celovite cilje (razvite književne sposobnosti in funkcionalno književno znanje) ter s tem temeljni učni smoter, ki se kaže v usposobljenosti za dejaven stik s književnostjo in v odnosu do nje. Potreba po branju in sprejemanje književnosti kot vrednote sta sestavini književne kulture, ki nista objektivno merljivi, zato se na maturi in pri zunanjem preverjanju znanja v osnovni šoli ne preverjata.

Obe obliki zunanjega preverjanja se odmikata od čiste selektivnosti, katere skupni imenovalac je »uniformiranost procesa preverjanja« (Krakar Vogel, 1994: 12); slediti želita specifični predmeta. Na maturi je preverjanje enkratno in celovito, glede na prenosnik pisno in ustno, kar je v skladu s temeljno naravnostjo pouka, ki naj učenca usposobi za obe sporazumevalni dejavnosti. V skladu s književnodidaktičnimi cilji, ki predvidevajo obvladovanje književnih sposobnosti in znanja, se književnost na maturi preverja v obeh delih izpita. Razlike med obema se poleg prenosniškega kanala kažejo tudi v celovitosti preverjanja književnih sposobnosti in deloma funkcionalnosti književnega znanja.

Pri pisnem delu izpita (naloga esejskega tipa) sta v ospredju sposobnost recepcije (literarno branje, literarno raziskovanje) in funkcionalnost znanja (tudi jezikovnega). Usposobljenost za literarno branje, ki zajema sprejemanje umetnostnega besedila na ravni doživljanja, razumevanja in vrednotenja, se dokaže z oblikovanjem zaključnega besedila, interpretativnega eseja, ob danem umetnostnem besedilu. V dijakovem izdelku so (naj bi bile) v skladu z navodili izražene vse omenjene spoznavno-sprejemne stopnje. Razpravljalni esej, ki nastane kot rezultat literarnega

raziskovanja, zahteva poleg usposobljenosti za interpretacijo še natančno raziskovalno-primerjalno branje besedil razpisanega tematskega sklopa ter sposobnost sklepanja in argumentiranega vrednotenja. Ker pri pisanju šolskega eseja dijak oblikuje samostojno, novo besedilo, v katerem dokazuje književne sposobnosti (literarna recepcija in produkcija) ter funkcionalno književno in jezikovno znanje, v svojem izdelku združuje postopke sinteze in vrednotenja, zato je to najzahtevnejši del maturitetnega izpita iz slovenščine. Rezultat pisanja je v tem primeru metabesedilo, literarna pologa, in ne novo umetnostno besedilo. Ustvarjalnost je v drugem planu, kajti namen pisanja je drugačen — »kandidat torej nima za nalogo ustvariti novo literarno delo, ampak pokazati poznavanje in odnos do že napisanih« (Krakar Vogel, 1994: 28).

Na ustnem delu maturitetnega izpita se preverjajo posamezne sestavine književnih sposobnosti, tudi funkcionalno književno znanje in v eksemplaričnem obsegu reprodukcija sistematičnega književnega znanja. Na prvi pogled se med pisnim in ustnim delom kažejo razlike tudi v sporočevalnih postopkih, podrobnejši pretres pa pokaže, da podobnosti lahko najdemo. Za pisno nalogo esejskega tipa so značilni »subjektivni (doživljanje, osebne sodbe, izvirnost izražanja) in objektivni sporočevalni postopki (analiza, uporaba znanja, argumentacija; uporaba sredstev strokovnega sporočanja: primernost, jasnost, jedrnatost, natančnost izražanja)« (Krakar Vogel, 1997: 69). Ustno preverjanje povezuje glasno interpretativno branje, odgovore na vprašanja in samostojne odgovore. Estetsko branje lahko s stališča sporočevalnih postopkov označimo kot monolog/pripoved s subjektivno (izražanje doživljanja) in objektivno prvino (semantika besedila). Pri odgovorih na vprašanja gre za dialog, zaznamovan predvsem z objektivno dimenzijo (uporaba oziroma reprodukcija znanja), a tudi z možnostjo subjektivne primesi (izvirnost izražanja, samostojni odgovori, pripovedovanje). Povedano dokazuje, da je tudi na tej ravni (v omejenem obsegu) mogoče potegniti vzporednice med obema deloma izpita.

Zunanje preverjanje znanja v osnovni šoli poteka v dveh rokih (večina učencev tako dvakrat preizkusi svoje znanje, upošteva se boljši dosežek). Po prenosniku je le pisno, obsega pa naloge objektivnega tipa. Specifika predmeta se kaže v tematski dvodelnosti preizkusa, v prvem delu so naloge vezane na umetnostno, v drugem delu pa na neumetnostno besedilo. Preverjanje književnega znanja je tudi tu celovito in diagnostično, saj gre za preverjanje, »kakšni so znanje in sposobnosti učencev po zaključeni učni temi, letniku ali šolski stopnji« (Krakar Vogel, 1994: 22). Celovitost preverjanja književnih sposobnosti je v primerjavi z maturo omejena, saj zajema le preverjanje sposobnosti literarne recepcije, in še to ne v celoti. Z nalogami objektivnega tipa lahko preverjamo sestavine literarnega raziskovanja (recimo primerjanje, sklepanje), predvsem pa sestavine bralne sposobnosti, in sicer:

- Razčlenjevanje besedila s pomočjo mišljenja — **razumevanje umetnostnega besedila.** Spoznavne dejavnosti, ki so pri tem v ospredju, so razumevanje, uporaba znanja in analiza, manj reprodukcija znanja, sinteza in vrednotenje. Zlasti možnosti za sintezo, če imamo v mislih, »da bo učenec združeval razne elemente, ki jih je prej spoznal, v novo celoto, ki je doslej ni bilo« (Marentič-Požarnik, 1991: 29), so omejene. Zdi se, da je ta spoznavna stopnja zaradi narave testnega preverjanja (samostojno oblikovanje le kratkih odgovorov, upoštevanje vodilne merse karakteristike testa, objektivnosti vrednotenja) težko uresničljiva. Temeljna omejitev pri zunanjem preverjanju je upoštevanje zahteve po objektivnosti vrednotenja. Zaradi tega se je včasih treba odreči v taksonomskem pogledu ali kako drugače zanimivim nalogam. Pri zunanjem preverjanju znanja v osmem razredu osnovne šole je tudi malo nalog, katerih namen je preveriti spominsko znanje. Tak je recimo del naloge, v katerem se pričakuje poimenovanje rime; prvi del naloge zahteva zapis zaporedja ujemanja verznihih koncev, kar je na stopnji uporabe. Navajam primer iz Zbirke preizkusov znanja (testov) za skupinsko preverjanje znanja učencev 8. razreda osnovne šole z rešitvami (junij 1996; F. Prešeren, Apel in čevljar, str. 86):

6. a) Zapiši zaporedje rim v prvi kitici. _____
- b) Takšno rimo imenujemo _____.

2/___

Podobno je pri nalogi povezovanja literarnega obdobja, naslova besedila ter avtorja. Tovrstna naloga se pojmuje kot primer preverjanja spominskega znanja, čeprav se zdi, da je v ozadju »čiste« spominske komponente še kaj, recimo doživetje, osebna izkušnja, povezana z delom (prav tam, februar 1997, poskusno preverjanje znanja; str. 13):

12. Poveži literarnozgodovinsko obdobje z avtorjem in naslovom besedila.

Na črtico pred oznako obdobja napiši ustrezno črko in številko.

— moderna/nova romantika	A Simon Jenko	1 Starka za vasjo
	B Valentin Vodnik	2 Na očevem grobu
— realizem	C Srečko Kosovel	3 Moj spominik
	Č Dragotin Kette	4 Gori

2/ _

— **Vrednotenje** kot sposobnost izražanja osebnih argumentiranih sodb o besedilu je spoznavna dejavnost, ki jo je pri nalogah objektivnega tipa mogoče izpeljati v omejenem obsegu. Zanj velja podobno kot za sintezo, čeprav se z nalogami izbirnega tipa, pri katerih so ponujeni odgovori premišljeno postavljeni, to lahko doseže, seveda brez obširne, osebno obarvane argumentacije.

— **Izražanje doživljanja** je tista sestavina bralne sposobnosti, ki je pri zunanjem preverjanju znanja skoraj ni najti, saj subjektivna kategorija doživljanja ni objektivno merljiva. Tudi pri nalogi eseskega tipa je izražanje tovrstne sposobnosti skrito v »živosti in izvirnosti ubeseditve bralnega doživetja« (Krakar Vogel, 1994: 14). Naloge izbirnega tipa se sicer dajo oblikovati, vendar je pri tem v ponujenem pravilnem odgovoru začrtano pričakovano doživljanje umetnostnega besedila, kar pa izražanju te spoznavno-sprejemne stopnje odvzame bistveno — osebno noto in pravico do spontanega opredeljevanja. Pri nalogah s kratkimi odgovori pa se zastavlja vprašanje objektivnosti vrednotenja, saj je treba postaviti mejo med »pravilnimi in nepravilnimi« odgovori, oziroma v rešitvah navesti vse pravilne odgovore. Celovitost odzivanja in sprejemanja umetnostnega besedila je tudi težko izraziti z eno povedjo.

Nasploh je treba vedeti, da pri sestavljanju testa z nalogami objektivnega tipa »včasih ni mogoče zanesljivo ugotoviti, za katero taksonomsko stopnjo zares gre, ker je to odvisno od pouka. Če učenec kaj, kar zahteva naloga, ugotovi sam, je to rezultat bolj ali manj zapletenih miselnih procesov. Za drugega udeleženca preverjanja znanja pa je ista naloga lahko na nivoju znanja, in sicer tedaj, če je določeno stvar slišal pri razlagi in si jo zapomnil« (Gomivnik Thuma, 1997). »Vidimo torej, kako lahko ista naloga pri enem testirancu sproža najvišje mentalne procese, pri drugem pa zgolj spominjanje« (Sagadin, 1993: 47). Da bi tudi na tem nivoju dosegli objektivnost preverjanja, bi bilo treba za ta namen izbirati le recepcijsko ustrezna besedila, ki niso v potrjenih berilih. Mnenja učiteljev o izboru besedil, ob katerih naj bi se preverjalo književno znanje, se razhajajo. To je pokazalo informativno povpraševanje na nekaj srečanjih ob zadnjem sklicu študijskih skupin za osnovno šolo; sama sem na petih sestankih od 84 navzočih učiteljev dobila odgovore, da:

- naj bi preverjanje književnega znanja ob zaključku osnovne šole potekalo le ob besedilih iz beril Gregorja Kocijana in Stanka Šimenca (5 učiteljev);
- so za ta namen primerna besedila iz vseh potrjenih beril (6 učiteljev);
- je ustrezno preverjati znanje z besedili iz beril ali od drugod (26 učiteljev);
- so za tovrstno preverjanje primerna besedila, ki niso v berilih (36 učiteljev). Svojega mnenja ni izrazilo 11 učiteljev.

Nadaljnje primerjave preverjanja znanja iz književnosti pri zunanjem preverjanju znanja v osnovni šoli s tistim na maturi pokažejo delne vzporednice s preverjanjem znanja književnosti na maturi in delne s testno razčlenbo neumetnostnega besedila (preverjanje jezikovnega znanja). Sam način

preverjanja z nalogami objektivnega tipa, pri katerih gre za različne taksonomske stopnje spoznavnih dejavnosti, spominja na pisno preverjanje jezikovnega znanja na maturi. Književnost se na maturi ne preverja z nalogami objektivnega tipa. V tem, da imajo učenci pri zunanjem preverjanju ob nalogah tudi umetnostno besedilo, se kaže vzporednost z že omenjeno razčlenbo neumetnostnega besedila pri pisnem delu maturitetnega izpita in s preverjanjem sposobnosti literarnega branja v interpretativnem eseju (tudi pisni del mature iz slovenščine), le da kandidat v takem besedilu pokaže stopnjo obvladovanja vseh sestavin bralne sposobnosti, tudi zmožnost samostojnega oblikovanja zaokroženega besedila o književnosti. Na ustni del maturitetnega izpita spominja priloženo umetnostno besedilo, ob katerem se, tako kot pri zunanjem preverjanju znanja, preverjajo sestavine književnih sposobnosti.

Na skupni imenovalci so ubrani pomisleki učiteljev v osnovni šoli, sprva kdaj tudi tistih v srednji šoli, češ da v zunanje preverjanje ni vključeno pregledno književno znanje. Da se bo na maturi »pri ustnem izpitu v eksemplaričnem obsegu preverjalo sistematično reproductivno književno in jezikovno znanje« (Krakar Vogel, 1994: 26), se je zdelo kdaj komu premalo. V obeh oblikah eseja posamezni strokovni delavci niso zaznali taksonomsko najzahtevnejšega dela maturitetnega izpita, pri katerem »sistem informacij vseeno deluje iz ozadja, saj omogoča suvereno izbiro in uporabo v konkretnem primeru potrebnih informacij« (Krakar Vogel, 1994: 34-35).

Posamezni učitelji iz osnovnih šol so v izpolnjenih anketah po vsakoletnem poskusnem preverjanju znanja (včasih tudi v posebnem dopisu ali ustno) izjavljali, da nekatere naloge ne preverjajo znanja, temveč intelektualne sposobnosti učencev. Običajno so tako reagirali ob taksonomsko zahtevnejših nalogah. Kot primer odzivanja učiteljev na zunanje preverjanje znanja navajam nekaj odgovorov učiteljev s 25 osnovnih šol iz vse Slovenije, ki so nam za analizo, ki jo opravimo vsako leto, odstopile ovrednotene naloge poskusnega preverjanja znanja (februar, 1998). 38 učiteljev s teh šol je tudi letos odgovarjalo na anketna vprašanja v zvezi s poskusnim preverjanjem znanja osmošolcev. Pri enoti Morebitna razhajanja med značilnostmi preizkusa in učno prakso jih je 30 (78,9 %) odgovorilo, da razhajanja ni. Preostalih 8 pa je med drugim navajalo, da:

- do februarja, ko je potekalo poskusno preverjanje, še niso obravnavali socialnega realizma in moderne (zato so bili učenci manj uspešni pri reševanju »literarnozgodovinske naloge«, op. V. Gomivnik);
- v praksi še ni učbenikov za pragmatično razčlenbo neumetnostnih besedil;
- neumetnostna besedila pri pouku premalo obravnavajo;
- ne dajejo nalog, pri katerih morajo učenci izbrati nepravilni odgovor;
- v testu nastavljam o pasti in merimo inteligentnost učencev, pri pouku pa preverjajo znanje.

Vrednotenje izdelkov je tako na maturi kot pri skupinskem preverjanju znanja učencev zunanje, vendar po izvedbeni plati in javnosti rezultatov precej različno.

- Izdelke osnovnošolcev vrednotijo učitelji pod vodstvom pedagoških svetovalcev v za to vnaprej določenih centrih, in sicer to poteka za oba roka, rednega in naknadnega, istočasno po vsej Sloveniji. Koordinatorji z uvodno inštruktažo poskrbimo, da vsi ocenjevalci naloge vrednotijo enako. Če se pri tem pojavi zadrega, ki zahteva premiselek, se svetovalci poveže s kolegi v drugih centrih in z njimi uskladi vrednotenje. Tega je malo, zgodi pa se, večinoma ob nalogah prostih odgovorov ali nalogah dopolnjevanja. Z upoštevanjem točkovnika in rešitev se doseže objektivnost vrednotenja, ki je temeljna zahteva zunanjega preverjanja znanja. Ovrednotene naloge dobijo učenci na vpogled, tako lahko skupaj z učiteljem tudi preverijo pravilnost vrednotenja. Če se najdejo napake, so ob določenem dnevu možni ugovori na vrednotenje. Učenci, starši, učitelji in vodstvo šole so seznanjeni z rezultati (učenci in njihovi starši zvedo, koliko točk so dosegli sami oziroma njihovi otroci, vodstvo šole pozna tudi rezultat oziroma skupni dosežek vseh učencev šole). Primerjanje rezultatov brez ustrezne strokovne interpretacije ni primerno, kajti zunanje preverjanje znanja v osnovni šoli ni obvezno, navadno pa preveri svoje znanje večina (različno motiviranih) učencev. Rezultati tudi niso primerljivi

- med šolami ali območji, ker v različnih delih Slovenije omejujejo vpis šole z različno zahtevnimi programi.
- Vrednotenje maturitetnih izdelkov je izpeljano nekoliko drugače: esejsko nalogo pregledata po dva ocenjevalca, če pride do večjega razkoraka v številu točk (letos 11 in več), esej prebere tretji ocenjevalec, njegova ocena je dokončna. Ker pri vrednotenju nalog esejskega tipa lahko govorimo le o relativni objektivnosti, jo ocenjevalci skušajo relativizirati z dvema načinoma ocenjevanja, s celostno, holistično oceno in z analitičnim vrednotenjem na osnovi vnaprej določenih meril. Testno razčlemba neumetnostnega besedila ovrednoti en ocenjevalec, 25 % naključno izbranih enot pa tudi drugi ocenjevalec. Upošteva se aritmetična sredina ocene/točk. Vrednotenje esejske naloge in testa opravijo ocenjevalci po uvodoma posredovanih skupnih navodilih doma. Dijaki ne vidijo ovrednotenih izdelkov, izvedo le končno število točk, ki so jih pri posameznem predmetu in na maturi kot celoti dosegli. Še ena razlika se kaže med obema preverjanjema, in sicer ta, da je matura obvezen izpit na koncu gimnazijskega izobraževanja.

Nazadnje je treba za vsako stopnjo izobraževanja vzeti pod drobnogled še primerjavo obeh temeljnih ciljev s specifiko njunih taksonomskih kategorij, katerih doseganje se bolj ali manj celovito preverja ob koncu izobraževanja. Kot je mogoče pričakovati zaradi razlik v psihofizičnem razvoju mladih, se obe primerjani kategoriji precej razlikujeta. Temeljni cilj pouka v osnovni šoli je »motivacija za branje leposlovja« (Krakar Vogel, 1997: 17), v gimnaziji pa vzgoja »kultiviranega in razgledanega bralca, ki trajno goji stik z leposlovjem, ker dobro pozna njegovo naravo in ga dojema kot vrednoto« (Krakar Vogel, 1997: 17). Oboje je mogoče doseči z načrtovanim in s postopnim razvijanjem književnih sposobnosti ter pridobivanjem funkcionalnega znanja. V korak s tem gre tudi poglobljanje književne kulture. V zadnjem triletju osnovne šole naj bi učenci ob aktivnem stiku z umetnostnim besedilom dosegli doživljajsko in razmišljujoče-presojajočo interpretacijo; z metodo ustvarjalnega pisanja in ob interesnih ter dodatnih dejavnostih naj bi poglobljali stik z leposlovjem ter spoznali temeljne pojme literarne teorije in zlasti slovenske literarne zgodovine. V gimnaziji naj bi dijaki ob aktivni metodi šolske interpretacije razvili sposobnost literarnega branja in literarnega raziskovanja, pridobili sistematično in funkcionalno književno znanje, z ustvarjalnim pisanjem poglobljali literarno občutljivost, ob dodatnih dejavnostih pa književno kulturo (Krakar Vogel, 1997: 17).

Če bodo učenci in dijaki ob učiteljevih vzpodbudah v pedagoški komunikaciji postopoma sprejemali besedila na posameznih in nazadnje vseh (zanje primernih) spoznavno-sprejemnih stopnjah ter ob tem pridobili tudi uporabno književno znanje, bodo usposobljeni za samostojno sprejemanje različnih literarnih del. Knjigo bodo sprejemali kot sopotnico v življenju, ki jim nudi estetski užitek, lahko intelektualni napor, včasih tudi samo zabavo. Tako zastavljeno delo v razredu pa je med drugim tudi posledica kompleksnosti zahtev pri preverjanju književnega znanja ob koncu obeh stopenj izobraževanja. Primerjalna analiza je pokazala, da so te pri maturi celovitejše in bolj usklajene z naravo književnosti kot pri zunanjem preverjanju znanja v osnovni šoli.

Literatura

Krakar Vogel, Boža (1994). Preverjanje znanja in sposobnosti pri pouku književnosti. V: Krakar Vogel, Barbarič, Kirn: Književnost na maturi. Ljubljana: ZRSŠŠ.

Krakar Vogel, Boža (1997). Teme iz književne didaktike. Ljubljana: ZRSŠ.

Krakar Vogel, Boža (1993). Didaktična struktura in uporabna načela pouka književnosti. V: Književnost v prvem letniku srednje šole. Ljubljana: ZRSŠ.

Krakar Vogel, Boža (1995/96). Pouk književnosti v srednji šoli. JiS, št. 1-2.

Krakar Vogel, Boža (1989/90). Metodni sistem šolske interpretacije umetnostnega besedila. JiS, št. 4-5.

Krakar Vogel, Boža (1995/96). Literarna teorija kot sestavina metodičnega sistema šolske interpretacije pri vzgoji kultiviranega bralca. *JiS*, št. 7-8.

Krakar Vogel, Boža (1991). *Skice iz književne didaktike*. Ljubljana: ZRSŠŠ.

Marentič-Požarnik, Barica (1980). *Kakršno vprašanje, takšen odgovor*. Ljubljana.

Marentič-Požarnik, Barica (1991). *Izbrana poglavja iz didaktike*. Novo mesto.

Sagadin, Janez (1993). *Metodologija pedagoškega raziskovanja*. Ljubljana: ZRSŠŠ.

Gomivnik Thuma, Vida (1996/97). *Taksonomska obravnava nalog objektivnega tipa*. Slovenščina v šoli, št. 4-5.

Zbirka preizkusov znanja (testov) za skupinsko preverjanje znanja učencev 8. razreda osnovne šole z rešitvami (1995, 1996, 1997, 1998). Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Vida Gomivnik Thuma
Zavod RS za šolstvo v Ljubljani

Vabilo k sodelovanju na zborovanju Slavističnega društva Slovenije

Slovenistično jezikoslovje danes in jutri. Celje, 7.-9. oktober 1999

Strokovno javnost obveščamo, da bo letošnje zborovanje Slavističnega društva Slovenije v Celju od 7. do 9. oktobra 1999. Vabimo vse, ki želijo nastopiti z referatom ali se aktivno vključiti v katero sekcijo, da svoje sodelovanje čimprej najavijo predsedniku Slavističnega društva Slovenije, najkasneje pa do konca aprila, ko pričakujemo tudi izvlečke referatov, ki naj jim bodo dodani zasebni naslovi avtorjev. Prav tako bi želeli čimprej predloge za okroglo mizo ter napovedi predstavitev strokovnih publikacij in raziskovalnih projektov.

Lansko zborovanje v Murski Soboti, ki je kot osrednjo temo obravnavalo razpotja slovenske literarne vede, je potrdilo potrebo, da se na podoben način pripravi tudi posvetovanje o *razvojnih smereh slovenističnih in sorodnih jezikoslovnih ved pri nas*. Strokovno in znanstveno srečanje naj bi bilo priložnost, da starejši kolegi, ki so ali zapuščajo najodgovornejša mesta, podajo obračun svojega dela, opozorijo na odprte naloge, prikažejo težave, s katerimi so se morali spopadati na svoji poklicni poti ipd. Istočasno je posvetovanje priložnost za mlajše kolege, da predstavijo svoje delo in vizijo razvoja področja, ki so se mu posvetili. Verjetno se bodo pojavili tudi prispevki o vprašanjih, ki se jim je potrebno posvetiti v bližnji prihodnosti, pričakujemo analize interdisciplinarnih vprašanj in medsebojne povezanosti različnih slovenističnih ved. Izmenjava izkušenj in pogledov na razvoj teh strok zahteva razmislek o konceptualnih in metodoloških vprašanjih, pa tudi predstavitev programskih zasnov posameznih raziskovalnih področij. Ta del zborovanja bo potekal na plenarnem zasedanju.

Del srečanja bo po ustaljeni tradiciji namenjen dvema *okroglima mizama*. Ena bo namenjena *slovenskemu uradovalnemu jeziku* v preteklosti in sedanjosti in jo bo vodil dr. France Novak, predloge za drugo pa še zbiramo. Načeloma naj bi obravnavala vprašanja, povezana s poukom slovenskega jezika in književnosti. Istočasno bomo predstavili tudi *nove slovenistične in sorodne knjižne publikacije*, ki so nastale po lanskem zborovanju. Uvajamo tudi novo obliko izmenjave informacij, *predstavitve raziskovalnih projektov s področja slovenistike in sorodnih slavističnih ved*. Tretji dan bo namenjen *poučnim popotovanjem*, ki jih bodo pripravili gostitelji, člani Slavističnega društva Celje.

Po sklepu upravnega odbora Slavističnega društva Slovenije bomo proučili možnost, da tradicionalno poimenovanje tega srečanja zamenja oznaka *Slovenski slavistični kongres*, saj imajo naša zborovanja vse bistvene sestavine takšnega srečanja in krivično je, da se po novih pravilnikih sodelovanje na zborovanju Slavističnega društva Slovenije ne upošteva na ustrezen način v merilih za napredovanje v znanstvene, visokošolske in strokovne nazive.

Vabimo vse, ki se želijo aktivno vključiti v katero od navedenih sekcij, da ravno tako čimprej prijavijo svoje sodelovanje. Le tako bo mogoče primerno organizirati to vsakoletno srečanje, ki se ga udeležuje od 300 do 650 strokovnjakov, preko štirideset referentov in poročevalcev, pa tudi vrsta uglednih gostov, kolegov iz tujine in zamejstva ... Zborovanje je namenjeno izmenjavi strokovnih in znanstvenih spoznanj, poleg tega pa tudi prenosu znanstvenih dosežkov na ostala strokovna področja in v šolsko prakso.

*P.S. Zaradi večje ekspeditivnosti lahko svoje sodelovanje sporočite na naslov:
dr. Zoltan JAN, Cankarjeva 84, 5000 Nova Gorica, tel.: 065 22-556; faks: 065 202 733*

Zoltan Jan

Predsednik Slavističnega društva Slovenije

Jezik in slovstvo, Letnik 44, 98/99, št. 3

Igor Saksida

UDK 378.882:028.02:371.26/27

IZHODIŠČA IN PREDLOGI ZA ZUNANJE PREVERJANJE BRALNE SPOSOBNOSTI

Ob premikih v razumevanju pomena branja ter kurikularnem načrtovanju pouka književnosti bo potrebno ponovno opredeliti tudi smisel in podobo zaključnega preverjanja bralne sposobnosti. Članek na podlagi sodobnejših teoretičnih izhodišč odgovarja na vprašanje, kaj je mogoče meriti s poustvarjalnim besedilom, kakršno je šolski esej.

Jezik in slovstvo, Letnik 44, 98/99, št. 3

Irena Grčar

UDK 821.163.6.09-3"1892/1894":070 "Vesna"

PRIPOVEDNA PROZA V REVJIJI VESNA

Literarnozvrstna oznaka novela je povezana s poetološko naravnostjo Vesne, ki je hotela biti revija za zahtevnega bralca. Z določitvijo kategoričnih lastnosti novele so bile ugotovljene bistvene razlike glede na povest. Pri črticah se je pokazala usmerjenost k modernejšim pripovednim strukturam in novoromantičnim stilnim tokovom.

Jezik in slovstvo, Letnik 44, 98/99, št. 3

Vanda Babič

UDK 811.163.42(091)"17/18":003.349:929 Karaman M.

BUKVAR 1739 – NASTOPNA IZDAJA MATEJA KARAMANA IN NJEGOVO MESTO PRI OBLIKOVANJU POSEBNEGA GLAGOLSKEGA GRAFIČNEGA SISTEMA V KARAMANOVIH IZDAJAH LITURGIČNIH KNJIG

Avtorica primerja dva hrvaška glagolska bukvarja iz obdobja vzhodnoslovanizacije: *Azbukvidnjak slovenski* (Rim, 1629) Rafaela Levakovića in *Bukvar Slavenski* (Rim, 1739) Mateja Karamana. Čeprav sta bukvarja vsebinsko izenačena, v svojo glagolsko grafično in pravopisno zasnovano sprejemata dve različni pravopisni tradiciji, na eni strani zakonitosti hrvaškega glagolskega (natančneje, protestantskega) izdajateljstva, na drugi pa vzhodnoslovensko cirilsko grafično osnovo, ki je glagolski črkopis prilagodila cirilskemu in postavila temelje za oblikovanje značilnega vzhodnoslovenskega fonetičnega sistema.

Jezik in slovstvo, Vol. XLIV (1998/99), No. 3

Irena Grčar

UDK 821.163.6.09-3"1892/1894":070 "Vesna"

NARRATIVE PROSE IN THE VESNA MAGAZINE

The literary genre of short story is related to the poetologic orientation of the *Vesna*, which purported to be a magazine for the demanding reader. When its categorial properties are identified, it is found to differ significantly from the story. Short short stories in the *Vesna* tend to embrace contemporary narrative patterns and the new Romanticism style.

Jezik in slovstvo, Vol. XLIV (1998/99), No. 3

Igor Saksida

UDK 378.882:028:02:371.26/.27

THE PHILOSOPHY OF AND SUGGESTIONS FOR EXTERNAL TESTING OF THE READING ABILITY

Recent shifts in our understanding of the importance of reading and current work on new literary curricula call for revision of the aims and purpose of the final reading ability testing. Referring to contemporary theories, the article discusses what can be measured with recreative texts such as the school essay.

Jezik in slovstvo, Vol. XLIV (1998/99), No. 3

Vanda Babič

UDK 811.163.42(091)"17/18":003.349:929 Karaman M.

THE 1739 PRIMER — MATEJ KARAMAN'S INTRODUCTORY PUBLICATION AND ITS PLACE IN THE DEVELOPMENT OF A SPECIAL GLAGOLITIC GRAPHIC SYSTEM IN KARAMAN'S EDITIONS OF LITURGICAL BOOKS

The author compares two Croatian Glagolitic primers from the period of Eastern Slavonization: *Albukivitijski slovniski* (Rome, 1629) by Rafael Levaković and *Bukvarb slavenski* (Rome, 1739) by Matej Karaman. While very similar in their contents, the books accept two different orthographic traditions in designing their Glagolitic graphic and orthographic systems: for one it is the principles of Croatian (more exactly, Protestant) publishing, and for the other it is the Eastern Slavonic graphic system, which adapted the Glagolitic writing system to the Cyrillic one and thus created the basis for the development of the characteristic Eastern Slavonic phonetic orthography.